

Sovražni govor v sodbah Evropskega sodišča za človekove pravice: analitična predstavitev

Ana Čermelj

POVZETEK

V uvodnem delu avtorica strnjeno predstavi pomen prava, nekatera zgodovinska ozadja in razvoj razumevanja varstva evropskih vrednot, torej bistva prava, t.i. zahodnih, liberalnih držav. Čemu se uporablja, čemu služi in kako ga je smiselno razlagati, da bo svoje poslanstvo v najboljši možni meri izvrševalo. Prvi del omogoča globlje, vsebinsko razumevanje odločitev Evropskega sodišča v zvezi z obravnavanima 10. in 17. členom Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin. V osrednjem delu analitično vsebinsko predstavi dve sodbi ESČP v zvezi z zlorabo pravice do svobode izražanja. Analitično soočenje vsebine sodb s pravno teorijo prikaže relativno hiter razvoj koncepta uporabe »sovražnega govora« od opisne opredelitve le-tega, torej ne neposredno uporabljenega izraza, do neposredne uporabe besedne zveze »hate speech« v zadevi Carla Jóhanna Lilliendahlja proti Islandiji. V zaključku razjasni prihodnji pristop ESČP pri obravnavi zadev v zvezi s sovražnim govorom. Opredeli zakaj bi morale ESČP v novejših sodnih praksah, pri meritorni razlagi zadevo postaviti v ustrezen (širši) kontekst prej, kot se opreti na posamične sovražne besede in da bi morale nasploh dati prednost meritorni obravnavi pred uporabo 17. člena, ki ostaja omejen na izjemne, skrajne primere, ko je »takoj očitno«, da je svoboda izražanja zlorabljena v namene, ki so v jasnem nasprotju z vrednotami Konvencije. Pristop ESČP bi moral temeljiti na zavedanju nujnosti spoštovanja pravice do svobode izražanja v demokratični, pluralni družbi, upoštevajoč človekovo dostojanstvo.

Ključne besede: Evropsko sodišče za človekove pravice, Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, sovražni govor, svoboda izražanja, človekovo dostojanstvo

Hate Speech in Rulings of the European Court of Human Rights: Analytical Presentation

ABSTRACT

The introductory part presents the importance of law, the historical backgrounds and the development of the understanding of protection of values, the essence of western law. Furthermore it explores what law is used for, what its purpose is and how it should be interpreted to reach its mission. The first part of the article provides an in-depth understanding of the contents of the decisions of the ECHR in relation to the discussed Articles 10 and 17 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The body of the article analytically presents the contents of two rulings of the ECHR relating to the abuse of the right to freedom of expression. The analytical comparison of the contents of these rulings with legal theory demonstrates the swift development of the concept of hate speech from its descriptive definition, the non direct use of the term to the direct mentioning of hate speech in *Johann Lilliendahl vs Iceland*. The conclusion clarifies the ECHR's future approach to hearing cases relating to hate speech. It defines and shows on the example of the rulings why the ECHR will be putting cases in an appropriate (wider) context when interpreting the merits of the case, rather than focusing on individual hate words. In general it will prioritize a consideration of the merits of the case over the application of Article 17, which remains limited to exceptional or extreme cases. The ECHR's approach is based on an awareness of the necessity of respecting the right to freedom of expression in a democratic, plural society, taking into account the highest value – human dignity.

Keywords: European Court of Human Rights, European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, hate speech, freedom of expression, human dignity

1. Pomen, priznavanje in spoštovanje človekovih pravic

Človekove pravice so zapleten medkulturni epifenomen in kot pojem še zdaleč ne enoznačne.¹ Poudariti velja njihov enotni temelj, osnovo, zaradi katere so. To osnovo predstavljajo človek, njegova eksistenca in bit, zmožnosti in proizvodnja kot rezultat znanja, dela. Ali povedano drugače, človek je osebnost, svoboda in lastnina. Zapisano je pred vsako zakonodajo in nad njo, ker osebnost, svoboda in lastnina ne obstajajo zato, ker so ljudje izdali zakone, temveč ljudje pišejo zakone zato, ker že pred zakoni obstajajo te temeljne vrednosti, ki jih je nujno pravno zaščititi.² Človekovo življenje, umsko in telesno, je osnovni razlog obstoja prava in zakonodaje. Človekove pravice niso posebno pravno področje, temveč epifenomen, vrh ledene gore praktično vseh področij prava. Hannah Arendt vztraja pri zaključku, da vprašanje v tem smislu ni materialnopravno, ampak postopkovno, torej to, čemur pravimo sodno varstvo. Prav obstoj organa, pred katerim je država lahko tožena zaradi kršitve praktično katere koli vrste pravice, je torej to, kar človekove pravice so.³ Skubic ob tem smiselno dodaja, da pravice ni, če se z njo ne moreš niti seznaniti, kar predstavlja veliko težavo slovenskega pravnega prostora in varstva človekovih pravic.⁴ Človekove pravice pomenijo, da ima prizadeta oseba pravico imeti pravico, kar je filozofski aforizem in pomeni, da je moč sodstva, da obveže z razumnimi in skladnimi odločbami v sporih, predhodnica kakršnim koli pravicam.⁵ Hayek⁶ trdi, da je celotno dojemanje človeka, kot obdarjenca z razumom, sposobnim odkrivanja elementov za ustroj civilizacije in namena ustroja le-te, napačno. Človek po Hayekovo ni svetu vsilil vzorca, ki bi bil proizvod njegovega razuma, temveč je njegov razum že sam po sebi sistem, ki se nenehno spreminja in prilagaja. Zato bi bilo napačno verjeti, da je za dosego višje stopnje civilizacije treba zgolj uveljaviti ideje, ki nas trenutno vodijo, kajti če želimo napredovati, moramo dopuščati revizije razumevanj in idealov, na kar je opozoril tudi

¹ Zupančič, 2020, str. 208.

² Bastiat, 2011, str. 1–2.

³ Zupančič, 2020, str. 137.

⁴ Skubic, 2021, str. 3.

⁵ Zupančič, 2020, str. 145.

⁶ Hayek, 2012, str. 23.

dr. Petrič v intervjuju z dr. Možino.⁷ Le-ta bodo prinesla nova pomembna izkustva, zato moramo, v smislu obravnavane teme, razumevanje pomena pravice do svobode izražanja vselej postaviti v ustrezen kontekst⁸ in čas. Eno izmed temeljnih izkustev evropskega človeka, ki je omogočilo razvoj in sploh nastanek sodobne evropske kulture ter razumevanja vrednosti človekovih pravic in temeljnih svoboščin je soočenje s trpljenjem, ki so ga povzročili trije totalitarni režimi 20. stoletja. Evropsko sodišče za človekove pravice se v primerih napada na dostojanstvo osebe, odloča, ali je posameznik prestopil meje zakonitega in se tovrstni govor označi kot sovražni ter ga je treba izključiti iz javnega prostora, pomeni, postavi mejo, diferencira. Iz sodne prakse nato nastajajo pravni instituti in razlage, ki skupnosti omogočijo lažje sobivanje. Obenem se sodišče odloča, ali bo »odpustilo« morebitno sprevrženost (nemoralnost) početja in presodilo, da meja zakona ni bila prestopljena in priznalo kršitev svobode izražanja.⁹ Evropske integracije so bile, izhajajoč iz posledic in spoznanj druge svetovne vojne, zgrajene na priznavanju in varstvu človekovih pravic ter temeljnih svoboščin.¹⁰ Za povojna desetletja je za Evropo značilno močno vključevanje rasne enakosti in uveljavljanje protirasističnega govora, kar je razvidno iz zakonodaje praktično vseh evropskih držav.¹¹ Določbe o človekovih pravicah so neposredno uporabljiva jamstva za vsakega posameznika, ne samo napotki zakonodajalcu. Posamezne določbe o človekovih pravicah so lahko v medsebojnem nasprotju. Za te Testen zapiše, da se jih ne da vedno razrešiti z uporabo klasičnih razlagalnih metod in ob tem navede kot primer svobode izražanja in pravico do osebnega dostojanstva.¹² Nasprotja se uskladijo z metodo razlage, ki jo (nemška) teorija pozna tudi kot *praktično konkordanco*, tj. kompromis, ki zagotovi, da se obseg varovanja vsake pravice zmanjša le v obsegu, ki je nujno potreben zaradi uveljavitve druge pravice, kar ne povzroči njenega omejevanja v ustavnopravnem smislu in s tem kršitve.¹³

⁷ Možina, 2021, str. 22.

⁸ Beseda »kontekst« se nanaša na normativno okolje določenega pravnega koncepta (besede), podobno kot se razume v Dunajski konvenciji o pogodbenem pravu iz leta 1969, v njenem 2. in 3. členu.

⁹ Petkovšek, 2014a, str. 215–234.

¹⁰ Kerševan, 2019.

¹¹ Belavusau, 2010, str. 169.

¹² Opomba: Podobno je presojalo ESČP tudi v zadevi Perinçek proti Švici, ko je moralo najti ravnovesje med dvema konvencijskima pravicama – pravico do svobode izražanja in pravico do spoštovanja zasebnega življenja, glej poglavje 10.10.2.2 okoliščine zadeve.

¹³ Testen, 2002.

2. Pomen človekovega dostojanstva

Kadar razmišljamo o pomenu prava, čemu služita njegov obstoj in spoštovanje postavljenih pravil, ne moremo mimo pojma človek. Krščanstvo človeka vidi kot osebno enkratnost, ki ga opredeljuje kot celoto, sestavljeno iz duha, duše in telesa. Petkovšek pravi, da biti človek pomeni imeti zavest pripadnosti nekemu ognjišču, ki daje zavetje doma. Pojem »oseba« v moralnem smislu označuje nekoga, ki ga vežejo moralne dolžnosti, izhajajoče iz njegovega položaja. Oseba je nosilec individualnosti človeka (individua substantia). V izjemi človek kot posameznik uresničuje obče strukture bivanja.¹⁴ Njeno bistvo sv. Bonaventura opredeli s pojmom »dostojanstvo« (dignitas), ki torej človeka naredi kot osebo.¹⁵ Človek je najgloblje v sebi moralni subjekt in zato nosilec dostojanstva.¹⁶ Najmanjša moralna dolžnost prava je, da služi človekovemu dostojanstvu, da ščiti posameznika v njegovi edinstvenosti in nenadomestljivosti ter najšibkejši pred instrumentalizacijo.¹⁷ Varovanje človečnosti je (oziroma bi moral biti) minimalni skupni imenovalac vsakokratne družbe.¹⁸ Boštjan M. Zupančič pravi, da izziv glede resnične opredelitve človekovega dostojanstva zadeva veliko težje vprašanje: kaj je tisto, kar opredeljuje družbeno in moralno naravo človeških bitij. Že od antike nam je namreč znano dejstvo, da smo biološko ljudje, kar ne pomeni hkrati samodejne človeškosti teh bitij. Predmet prava, »homo juridicus«, kot mu danes rečemo, je nekdo, ki je sprejel svoje človeške dolžnosti – ne pravice –, in ponotranjil moralne meje, ki jih nalaga Zakon.¹⁹ Tako kot pravna pravila, ki narekujejo sodno odločanje, tudi dostojanstvo človeku nalaga dolžnost, da ne ravna subjektivno, koristiljubno, pristransko, svojevoljno ter impulzivno, ampak razumno in objektivno, nepristransko in univerzalno.²⁰ Iz zapisanega sledi, da je spoštovanje človekovega dostojanstva cilj in srce svobodne in demokratične družbe, medtem ko nespoštovanje le-tega prinaša degradacijo, vrednostno nazadovanje v čas, ko je bilo človeško dostojanstvo še posebej poteptano in ničvredno.²¹ Podobno tudi

¹⁴ Arendt, 1998, str. 34.

¹⁵ Petkovšek, 2004, str. 34–46.

¹⁶ Petkovšek, 2014b, str. 29.

¹⁷ Prav tam, str. 25–29.

¹⁸ Letnar Čer nič, 2018, str. 149.

¹⁹ Zupančič, 2009, str. 25–33.

²⁰ Petkovšek, 2014b, str. 25–29.

²¹ O tem tudi: Letnar Čer nič, 2018, str. 148.

sodnik Holmes; »Bistvo prava ni bila logika, bila je izkušnja²² (v mislih ima zgodbo naroda) ... Čutne potrebe tistega časa, prevladujoče moralne in politične teorije, intuicije javne politike, zakrite ali nezavedne, celo predsodki, ki jih delijo sodniki s soljudmi, so imeli pri določanju pravil veliko več kot silogizem po katerem bi naj ljudje delovali oziroma bili vodeni. Zakon pooseblja zgodbo o razvoju naroda skozi več stoletij in z njim ni mogoče ravnati, kot da bi vseboval le aksiome in bil posledica matematičnih knjig.«²³ Prednost evropske kulture in civilizacije je, da je v središče [srce] evropskega liberalnega sveta umeščena ena izjemna vrednota – dostojanstvo vsakega človeškega bitja. Pravo, tudi mehko pravo, t. i. *soft law* (med drugim dokumenti Sveta Evrope, kot je na primer Priporočilo R (97) 20),²⁴ in vsi državni podsistemi morajo služiti temu, da bo to dostojanstvo ostalo v središču naših skupnih vrednot v tem svetu. V tehnološko razvijajočem se, z različnimi družbenimi omrežji vseprisotnem svetu, je zasebnost ključni element človekovega dostojanstva. Spoštovanje in varovanje zasebnosti posameznika sta del njegove samouresničitve, kar predstavlja eno od gonilnih sil evolucije.²⁵ Ob zapisanem ne more presenetiti, da pravica do svobodnega izražanja pogosto prihaja v konflikt s pravico do zasebnosti.²⁶ Teršek ob tem ugotavlja, da sta zasebna (v intimnosti) in javna svoboda (v javnem prostoru) dela iste celote – institucionalizirane svobode slehernega človeka. Spoštovanje človekovega dostojanstva in s tem njegovega izražanja, dialoške kulture, ki je slehernemu človeku unikatna, predstavljata nujni predpogoj za obstoj moralne skupnosti, za minimalne standarde etike v politiki in temelje demokracije, ki (če je spoštovana) temelji (in se izvaja) na moralnih vrednotah in etičnih normah (ter seveda po pravu, ki črpa svojo podstat ravno iz njih).²⁷ Navade, verovanja ali potrebe primitivnega časa vzpostavijo neko pravilo ali formulo. Skozi stoletja navade prepričanja ali potrebe izginejo, medtem ko pravilo ostaja. Razlog, ki je povzročil pravilo, je bil

²² Podobno tudi Boštjan M. Zupančič, ko pravi : »Z vidika sistemske analize je pravni sistem - tako kot človekova zavest - mreža med seboj povezanih kanalov povratnih zvez (feedback channels). Ti kanali povratnih zvez dajejo povratno informacijo o izkušnjah, ki izvirajo iz resničnih primerov in ki jih sistem obravnava, nazaj v spomin pravnega sistema. Tako sistem naprej razvija svoje izkustvo, diferencira svoje pristope k reševanju problemov in se je sposoben učiti iz lastnih izkušenj.« Glej Zupančič, 2004.

²³ Holmes, 1991, str. 1.

²⁴ Vilfan Vospernik, 2016, str. 103.

²⁵ Ziemeles, 2019, str. 675–681, 847–848.

²⁶ Teršek, 2006b, str. 97–114.

²⁷ Teršek, 2020a, str. 9.

pozabljen, zato se zamisli nekaj političnih podlag, ki to razlagajo in usklajujejo s sedanjostjo in sedanjim razumevanjem dejanskega stanja stvari; in potem se pravilo prilagodi novim razlogom, ki so bili zanj najdeni, in vstopa v novo kariero. Stara oblika prejme novo vsebino in sčasoma se celo oblika spremeni, da ustreza pomenu, ki ga je prejela.²⁸

Tehnološki napredek in z njim povezana prisotnost interneta (t. i. internetizacija brez človeškega vmesnika)²⁹ sta pripomogla k pojavu velikega števila različnih deležnikov modernih družb, med katerimi država niti ni več najvplivnejša. Ker so države še vedno najustreznejša organizacijska oblika, ki jo ljudje sprejemajo na posameznem teritoriju, se mora prilagajati komunikacijskim spremembam in prioritetam posameznikov, ki tvorijo neko skupnost. Primarni namen države vendarle mora ostajati v tem, da posamezniku omogoča njegovo celostno izpopolnjevanje, samouresničitev, ki, če niso s strani države izpolnjeni pogoji za polno svobodo izražanja, ostaja neizpolnjen ustavnopravni ideal.³⁰ Temeljne vrednote človekovih pravic, kot sta človekovo dostojanstvo, svoboda govora, enakopravnost, so bile oblikovane zato, ker so ujele človekovo naravo v smislu našega interesa in želje po stalnem osebnotnem razvoju, samouresničevanju in po doseganju ciljev. Takšne vrednote se lahko izpolnjujejo le tam, kjer se spoštujejo človekovo dostojanstvo in enake možnosti slehernega posameznika.³¹ Ohranjanje in bran človekovemu dostojanstvu pomeni ohranjati sledi za človekom, saj je človekovo življenje (v smislu fizičnega obstoja, torej telesne integritete kot absolutnega dela človekovega dostojanstva) že samo po sebi najvišja vrednota, ki jo moramo brezpogojno varovati. »Telos« naše zgodovinske dobe so človek, spoštovanje njegovega dostojanstva, njegovih neodtujljivih človekovih pravic in temeljnih svoboščin.³² Tudi Evropsko sodišče za človekove pravice je v zadevi *Pretty proti Združenemu kraljestvu* jasno zapisalo, da je »Bistvo konvencije spoštovanje človekovega dostojanstva in človekove svobode.«³³ S pomenom človekovega dostojanstva se je ukvarjalo tudi Ustavno sodišče Republike Slovenije v ob-

²⁸ Holmes, 1991, str. 3–4.

²⁹ Splichal (ur.), 2017, str. 9.

³⁰ Jaklič, 2002.

³¹ Ziemeles, 2019, str. 675–681, 847–848.

³² Petrič, 2013, str. 12–27.

³³ ESČP *Pretty v. Združeno kraljestvo*, št. 2346/02, 29. 4. 2002.

čutljivi zadevi št. U-I-109/10. Ustavno sodišče je pred meritorno presojo, tj. o konceptu in vsebini »človekovega dostojanstva« kot posebni, temeljni ustavnopravni in tudi mednarodnopravni vrednoti ter o mestu »človekovega dostojanstva« v katalogu človekovih pravic, moralo odločiti o pravnem interesu pobudnikov. Ustavno sodišče RS je poudarilo, da je spoštovanje človekovega dostojanstva idejno, pravnofilozofsko izhodišče konkretnih človekovih pravic.³⁴

3. Pravica do svobode izražanja in sovražni govor; evropsko razumevanje

Svoboda izražanja, konkretizirana v razpravljajoči se ustavni državi (in družbi) ni zgolj pravni institut, temveč ustavna vrednota enkratnega pomena ter cilj politike, ki predstavlja vrednostno izhodišče in hkrati pogoj za vse druge oblike svobode. Obravnave sovražnega govora se je nujno lotiti analitično in s posluhom za temelje ustavnopravne zaščite svobode izražanja.³⁵ Svoboda izražanja (free speech) ni enaka poštenemu izražanju (fair speech), morda v duhu aktualnega časa »politično korektnemu izražanju«.³⁶ V ustavnopravni teoriji in ustavnosodni praksi je sprejeto splošno načelo, da je najvišja stopnja varstva namenjena izražanju političnega značaja v smislu »policy«, v smislu razpravljanja in posledično odločanja o zadevah splošnega družbenega pomena.³⁷ Jaklič trdi, da svoboda izražanja zaseda osrednje mesto v ustavni hierarhiji vrednot in jo opredeli kot »temelj in nepogrešljivi pogoj skoraj vsake druge oblike svobode«. Jaklič vidi svojevrstno povezavo med svobodo izražanja in demokratično obliko vladavine, saj je za učinkovito demokracijo nujno puščati odprt prostor za kritiko oblasti in za kroženje informacij pomembnih javnih zadev.³⁸ Družbeni pomen svobode (izražanja) kot postavke demokratične legitimnosti lahko povzamemo v treh sklopih; svoboda misli in izražanja kot predpogoj univerzalne svobode posameznika; svoboda javnega komuniciranja kot predpogoj posameznikove družbene samouresničitve in samopotrditve v zasebnem, javnem in političnem življenju; svoboda medijev in javnih občil v smi-

³⁴ Petrič, 2013, str. 12–27.

³⁵ Teršek (ur.), 2018, str. 74.

³⁶ Teršek, 2019, str. 373.

³⁷ Teršek, 2007, str. 13.

³⁸ Jaklič, 2002, str. 417.

slu »političnega orožja« v rokah državljanov in nadzora javnosti nad oblastjo, kot predpogoj legitimnega političnega procesa, kar hkrati predstavlja aksiomatičen postulat in konstitutivni element sleherne demokracije.³⁹ Svoboda izražanja ima intrinzični pomen, cenimo jo samo po sebi, saj omogoča državljanom demokratično samovladanje in vključuje pravico do obveščenosti, omogoča seznanjenost z zadevami političnega značaja ter garancijo, da se bodo zadeve javnega pomena reševale s širšim konsenzom.⁴⁰ V politično-liberalnem kontekstu vodijo spoštovanje dostojanstva, dopuščanje svobodnega mnenja in priznavanje vrednosti vseh oseb ter njihovih individualnih odločitev⁴¹ na splošno do močnega poudarka volje in soglasja, kar krepi (in spodbuja) demokratične temelje. Pomeni, da je prisilna vladavina enega ali redkih nad številnimi nezdružljiva z ustreznim spoštovanjem dostojanstva osebe, s tem pa nezdružljiva s pojmom demokracije kot take.⁴² Svoboda izražanja je temeljna pravica, vendar ni absolutna⁴³ in na »trgu idej« se odraža v pluralizmu mnenj, toleranci do drugače mislečih, v odprtosti duha do drugačnosti in tudi v izražanju kritičnosti, ki je lahko na trenutke ostro, brezobzirno, neusmiljeno, deplasirano, celo žaljivo.⁴⁴ Dejansko uresničuje svobode izražanja zato ni mogoče dovoliti pod pogojem, tj. ko se izraža na »družbeno primeren, ustrežljiv« način, temveč se kot ustavnopravna pravica izpolni v svojem bistvu šele takrat, ko prestopi meje obzirne razprave in šokira. Zapisano predstavlja nujni pogoj za izpolnjevanje demokratične volje in svobode, zato jo je dopustno omejevati samo pod strogimi pravnimi merili, kadar gre za opravičljive razloge, kar presojujejo ustavna sodišča in na najvišji ravni (za pogodbenice Konvencije) Evropsko sodišče za človekove pravice.⁴⁵ Okoliščine, našteje v 14. členu Evropske konvencije o človekovih pravicah, kjer konvencija izrecno omenja spol, raso, barvo kože, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, narodnostni ali socialni izvor, pripadnost narodni manjšini, lastnino, rojstvo ali kakšne druge okoliščine, štejejo v judikaturi Evropskega sodišča za človekove pravice za »suspect categories« oziroma po-

³⁹ Teršek, 2020a, str. 13–17.

⁴⁰ Teršek, 2019, str. 373.

⁴¹ Avbelj, 2012, e-vir.

⁴² Schachter, 1983, str. 849.

⁴³ Peršak, 2016, str. 46–47.

⁴⁴ Glej sodbo ESČP Handyside v Združeno kraljestvo, št. 5493/72, 7. 12. 1976, serija A št. 24, str. 23, odstavek 49.

⁴⁵ Teršek, 2020a, str. 13–17.

sebej pomembne. Diskriminacija na temelju prej naštetega se v praksi ESČP zato še posebej strogo presoja.⁴⁶

Evropsko sodišče za človekove pravice na splošno ne uporablja natančnih opredelitev, bodisi v zvezi s koncepti iz 10. člena Konvencije bodisi v zvezi s tujimi koncepti sovražnega govora, čeprav se zdi, da obstaja soglasje glede opredelitve tega koncepta v državah članicah Sveta Evrope.⁴⁷ Zapisano lahko utemeljimo tudi s sprejetim Priporočilom ministrov Sveta Evrope glede sovražnega govora.⁴⁸ Hannah Arendt ugotavlja, da vsak novi pojav med ljudmi očitno zahteva novo besedo, pa naj je skovana nova beseda, ki pokriva novo izkušnjo, ali je stari besedi dodeljen povsem nov pomen. To še toliko bolj velja za politično področje življenja, v katerem je vrhovni vladar govor, *mutatis mutandis* tudi sovražni govor.⁴⁹ Odbor ministrov Sveta Evrope je v svojem priporočilu o sovražnem govoru iz leta 1997 (97)2/E/30 le-tega opredelil kot »vsako izražanje, ki širi, spodbuja ali opravičuje rasno sovraštvo, sovraštvo do tujcev, antisemitizem in druge vrste sovraštva, ki temeljijo na nestrpnosti, agresivnem nacionalizmu ali etnocentrizmu, diskriminaciji in sovražnosti proti manjšinam, migrantom ali ljudem tujega rodu«. ⁵⁰ Sodišče te opredelitve med obravnavo posameznih primerov ne spregleda, še več, v sodbi Gündüz prot Turčiji, sodba z dne 4. december 2003, § 22, se je celo izrecno sklicevalo nanjo. Kljub zapisanemu ESČP obravnava primere kazuistično, jih raje analizira vsakega posebej in zagotovi, da njegova obrazložitev – in njegova sodna praksa ne bosta omejena na opredelitve, ki bi lahko omejile njegovo ukrepanje v prihodnjih primerih.⁵¹ Poleg tega je Sodišče naklonjeno uporabi avtonomnega pojmovanja nekaterih pojmov.⁵² Ko se Evropsko sodišče za človekove pravice sreča s sovražnim govorom, mora svojo sodno prakso graditi v (relativni) odsotnosti mednarodnih sidrišč in besedil. Na univerzalni ravni le 20. člen Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah določa, da mora biti »vsakršno propagiranje vojne z zakonom prepovedano ter vsako hujskanje

⁴⁶ Peršak, 2016, str. 45.

⁴⁷ Tulkens, 2012, str. 2.

⁴⁸ Recommendation No. R (97) 20 of the Committee of Ministers to Member States on »Hate Speech«, 1997, str. 106–108.

⁴⁹ Arendt, 2017, str. 34.

⁵⁰ Recommendation No. R (97) 20 of the Committee of Ministers to Member States on »Hate Speech«, 1997, str. 106–108.

⁵¹ Tulkens, 2012, str. 2.

⁵² Prav tam.

k nacionalnemu, rasnemu ali verskemu sovraštvu, ki bi pomenilo spodbujanje k diskriminaciji, sovražnosti ali nasilju, z zakonom prepovedano».⁵³ Na takšni podlagi mora Evropsko sodišče za človekove pravice razviti »konstruktivno sodno prakso«, povezano z vrednostnimi predstavami, ki danes prevladujejo v demokratičnih družbah.⁵⁴ Sovražni govor vsebuje več komponent, od tega niso prisotne zgolj razžalitve osebe, izražene skozi verbalno nasilje in spodbujanje k nasilju (»When to say is to do«⁵⁵), temveč tudi najvišja moralna zavržnost dejanj (materialna protipravnost) in večja škodna posledica za tistega, v katerega so elementi hudega verbalnega nasilja, uperjeni. Teršek poudarja, da samo omenjanje nasilja pač ni tudi ustavnopravno pomembno ščuvanje k nasilju. Če nekdo uporabi besedo »sovražiti«, seveda to še ne predstavlja kar apriori sovražnega govora, temveč v ospredje postavlja zgolj pravno ignorantstvo in ustavnopravno neukost.⁵⁶

Evropsko sodišče za človekove pravice primarno obravnava pritožbe oseb, ki zatrjujejo, da jim je bila s sodbo nacionalnega sodišča, kjer gre večinoma za izreke kazenskih ali civilnopravnih sankcij, kršena pravica do svobode govora, in sicer v okviru 10. člena EKČP.⁵⁷ Sodna praksa ESČP je na področju sovražnega govora vpeljala nekaj splošnih načel in konceptov, ki služijo pri razumevanju in razlagi Konvencije. Pri presojanju sovražnega govora in kršitev 10. člena Konvencije je Sodišče izoblikovalo dodatno stališče in doktrine; od razmejevanja med vrednostnimi sodbami in dejstvi; koncepta zadostne dejanske podlage, ki mora biti podana v primeru vrednostnih sodb, doktrine javne osebe (public figure doctrine), posebne dolžnosti novinarjev, ki morajo v okviru svojega poslanstva podajati pravilne in verodostojne (proof of truth) informacije, podane v skladu z novinarsko etiko, ter hkrati zasledujejo načelo *Audiat et altera pars* (*naj se sliši tudi druga stran*), zasledujoč resnico, do metode široke interpretacije »vrednostne sodbe«, presojanja zadeve »kot celote«.⁵⁸ Totalitarni režimi in tragična izkušnja druge svetovne vojne so močnejše prispevali k pomembni epistemološki razliki med Evropskim sodiščem za človekove pravice (ESČP ali Sodišče) in Vrhovnim sodiščem

⁵³ Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah, 20. člen.

⁵⁴ Tulkens, 2012, str. 2.

⁵⁵ Prav tam, str. 1.

⁵⁶ Teršek (ur.), 2018, str. 76-77.

⁵⁷ Wedam Lukić, 2017a, str. 339.

⁵⁸ Peršak, 2016, str. 46.

ZDA. Belavusau zapiše, da je bilo zakonodajalcem in sodnikom v regiji (v mislih ima predvsem Vzhodno in Srednjo Evropo, saj sta bili glavno prizorišče holokavsta,⁵⁹ in gre za regiji, ki sta še posebej občutljivi na interpretacije druge svetovne vojne⁶⁰) usojeno izbirati med pragmatičnim ameriškim in preventivnim evropskim pristopom, ki se pogosto uravnotežita na spolzkem polju militantne demokracije in čiste politike spomina.⁶¹ V ameriškem sistemu, na primer, pravne opredelitve sovražnega govora ni. Vrhovno sodišče ZDA postavlja svobodo govora in »tržišče idej«⁶² kot najvišjo vrednoto,⁶³ ki presega posledice sovražnosti in je vrednostno nad njimi. Preizkusi za kvalifikacijo sovražnega govora so v ameriškem sistemu občutno strožji kot v okviru Evropskega sodišča za človekove pravice.⁶⁴ Boštjan M. Zupančič zaznava pomembno razliko v dojemanju in preganjanju sovražnega govora zaradi (tehnološkega) obrata, ki se mu reče množičen dostop do informacij. Množični korporativni mediji (mainstream media), ki so v zasebni lasti, ne morejo več manipulirati s širokimi ljudskimi množicami, filtrirati sporočil. Pojem lažnih novic (fake news) je dobil globalne razsežnosti, zato je v tem pogledu *taka* svoboda tiska dejanski napad na demokracijo. Besedilu 10. člena Konvencije, ki je bilo v kontradistinkciji s tistim, kar je takrat veljalo v državah pod sovjetsko prevlado (in v Jugoslaviji), je tehnološki napredek (Twitter, Facebook ipd.), omogočil popolno udejanjitev.⁶⁵ Čeprav Toplak po drugi strani opozarja na zasebno cenzuro, saj ravno navedene spletne platforme in njihovi lastniki odločajo o tem, katere informacije se bodo širile in katere ne,⁶⁶ medtem ko to komunikacijo ureja pogodba med lastnikom spletne platforme in uporabnikom, kjer lastnik postavlja pravila kot v zasebni

⁵⁹ Holokavst je pomensko omejen izraz, ki se uporablja za dejanja množičnih grozodejstev in fizično iztrebljanje približno šestih milijonov evropskih Judov s strani nacistov in njihovih zaveznikov. Ta zloglasna epizoda zgodovine predstavlja edinstven simbolni pojav v kolektivnem spominu držav, vključenih v te tragične dogodke. Glej Belavusau, 2013, str. 11.

⁶⁰ Belavusau, 2013, str. 6–10.

⁶¹ Prav tam, str. 14. Avtor ob tem utemeljuje, da prepovedi revizionizma ne bi smele temeljiti na žrtvah, ampak na epistemološkem dejstvu resnice. Pravna izključitev nekaterih zgodovinskih pripovedi ni edini način spoprijemanja s preteklostjo in odpravljanja travm skupnega spomina. Ob tem pojasni, da je zakonodajni nadzor nad kolektivnim spominom bil morda ustrezen v začetnih povojnih desetletjih, storilci so medtem bili najdeni, imenovani in kaznovani, prav tako so bile obsojene ponižujoče ideologije rasizma in antisemitizma, žrtve prepoznane.

⁶² Belavusau, 2010, str. 165–183.

⁶³ Za koncept tržišča idej glej Abrams et al. v United States, Legal information institute, e-vir.

⁶⁴ Vilfan Vospernik, 2016, str. 103.

⁶⁵ Zupančič, 2020, str. 168–169.

⁶⁶ O tem na primeru vdora protestnikov v washingtonski Kapitol 6. januarja 2021 in ukinitve Twitter računov s strani zasebnih korporacij, tudi: Burger, 2021, str. 22.

dvorani. Spletni uporabnik se na svobodo govora sploh ne more sklicevati.⁶⁷ Ob tem bi veljalo poudariti, da kljub temu da je svoboda izražanja pravica negativnega statusa (državi niso dovoljeni omejevalni posegi v njeno uresničevanje), predpostavlja pozitivni vidik te pravice pozitivno obveznost države, da z ukrepanjem in posredovanjem omogoča uresničevanje te svobode, na primer s preprečevanjem nastajanja monopolov na medijskem trgu.⁶⁸ Toplak opozarja na nekoliko skrb vzbujajoč odnos dela slovenske pravne stroke do pravice do svobode izražanja na nacionalnem primeru. Prevladuje pogled, naj ustava zaščiti oblastnike pred ljudmi,⁶⁹ ne ljudi pred oblastjo.⁷⁰ Vloga in odnos prava do oblik sovražnega govora je lahko bodisi permissivna (npr. v ameriškem sistemu) in daje družbi primarno vlogo, v smislu, da je rešitev problemov medčloveških odnosov v svobodi,⁷¹ da sama pomete z oblikami sovražnega govora, bodisi avtoritativna (evropski pristop na temelju EKČP), ki prepoveduje najbolj ekstremne različice sovražnega govora. Pristope utemeljujejo zgodovinska izkušnja, družbena zrelost in dialoška kultura.⁷² Ameriški sistem sledi logiki nejevere, da družba, če jo pustimo brez usmerjanja, usodno zdrvi v brezna svojega uničenja, ker naj bi bili nagoni ljudi tako sprevrženi. Nadine Strossen v knjigi *Hate: Why We Should Resist It with Free Speech, Not Censorship* trdi, da nas izkušnje učijo, da je vsakogar mogoče obtožiti »sovraštva« in vsakdo je lahko izpostavljen sovraštvu na temelju številnih osebnih lastnosti in prepričanj. Izrazi »sovražni govor« in »zločini iz sovraštva« se pogosto uporabljajo za demoniziranje in pozivanje h kaznovanju širokega nabora izrazov, vključno s političnim diskurzom, ki je sestavni del (ameriške) demokracije. Izraz »sovražni govor« ni pravni izraz s posebno opredelitvijo; namesto tega se uporablja za stigmatizacijo in zatiranje, prav tako trdi, da pregon sovražnega govora ni učinkovit, temveč so produktivnejši protiargumenti in razprave. Dokazi kažejo, da nihče od nas ni imun pred »implicitnimi« ali nezavednimi pristranskostmi, ki prežemajo našo družbo s svojo trdno strukturno diskriminacijo. Zato je govor, ki odraža diskriminatorne stereotipe, pogosto lahko posledica nevednosti ali ne-

⁶⁷ Toplak, 2020, str. 3.

⁶⁸ Teršek, 2007, str. 16.

⁶⁹ Toplak, 2020, str. 3.

⁷⁰ Tej tezi potrjujejo tudi sodbe ESČP proti Sloveniji: Mladina, Čeferin, Cimperšek, Alenka Pečnik.

⁷¹ Bastiat, 2011, str. 71.

⁷² Letnar Černič, 2013, str. 128–145.

občutljivosti in ne nujno zlobe, zato sledi logiki, da višina kazni ne vpliva na pojavnost in pogostost zločinov, v smislu, da se bo nekdo, ki iz malomarnosti zastopa stereotipna stališča, bolj verjetno pozitivneje odzval na konstruktivno izobraževanje kot na obtožbe in kaznovanje zaradi »sovražnega govora«.⁷³ Evropski sistem morda bolj sledi logiki, da lahko ustavi ta »samomorilski družbeni tek« in mu daje bolj zdravo usmeritev, da imajo zakonodajalci umnost in vrlino, ki jih (morda celo) postavljata nad človeštvo in onkraj njega.⁷⁴ Ali drugače, uporabljajoč filozofski cinizem po Nietzscheju; »Človeška žival, če je ne zbičamo v ubogljivost, bo zdrsnila pod najnižje standarde dostojnosti.«⁷⁵

Uporaba razuma resda zahteva nadzor in predvidljivost, a po drugi strani proces napredka človekovega razuma, utemeljen na organsko zraslih meritornih elitah,⁷⁶ temelji na svobodi in nepredvidljivosti človekovega delovanja. Družbeni procesi, ki želijo zagotavljati napredek, iz katerega črpa rast razuma, morajo biti brez lastnega omejevanja. Namenske sile hitro uničijo spontane, kar pomeni, da je največjim uspehom človeštva botrovalo dejstvo, da ni bilo moč nadzirati družbenega življenja.⁷⁷ Če sprejmemo tezo, da je zakon skupna organizirana sila, ki naj ovira krivičnost, ali drugače, zakon je pravičnost, ko ima postavljene jasne meje in je omejen samo na zatiranje krivic, se ne more pričakovati, da bo zakon hkrati vzgajal v kulturi ter v kulturo človekoljubja in bratstva, saj ta nima jasnih meja; če enkrat začnemo predpisovati človekoljubje in bratstvo, kje se zadeva (normativno in zdravorazumsko gledano) sploh konča. Bastiat v svojem delu *Zakon* zapiše, da preveč ljudi dela kariero iz tega, da človeštvo organizira, da so do ljudi pokroviteljski in da jim vladajo.⁷⁸ Jaklič zapiše podobno, v smeri nujnosti razvoja ustavnopravne demokracije, in sicer, da je svoboda izražanja ustavna materija in ustavnopravno jamstvo, o katerem naj odločajo samo nepristranska ustavna sodišča in ne večinska (vsakokratna) politična oblast, ter hkrati razmišlja,⁷⁹ da je od politične oblasti nemogoče pričakovati, da bi bila sama sposobna nepristransko cenzurirati svoje kritike. Prevladujoči nauk

⁷³ Strossen, 2018, str. 53.

⁷⁴ Bastiat, 2011, str. 61.

⁷⁵ Zupančič, 2020, str. 206.

⁷⁶ Avbelj, 2012, e-vir.

⁷⁷ Hayek, 2012, str. 45–47.

⁷⁸ Bastiat, 2011, str. 67–72.

⁷⁹ Jaklič, 2002, str. 416–436.

»Holmesove doktrine, ki bi ga lahko prevedli v naslednjo izjavo: resnice ni – ampak le tekmovanje idej. Edino, kar lahko definiramo kot resnico, je, da je ena ideja bolj sprejeta v javnosti kot druga,«⁸⁰ se zdi daleč od evropske kartezične koncepcije dokazne resnice.⁸¹ Evropski pristop je torej spoštljiv do posameznikovega osebnega dostojanstva in družbenih manjšin, a je zato manj prizanesljiv do svobode izražanja. Evropsko sodišče za človekove pravice državam pogodbenicam dovoljuje kaznovanje določenega izražanja na temelju vsebine, medtem ko za ameriško vrhovno sodišče velja, da je vsebina izražanja skoraj nedotakljiva in temelji na doktrini trga idej, kjer na trgu poteka svobodna konkurenca med idejami, mnenji in trditvami. Zapisano razliko med pristopoma velja iskati pri tragični izkušnji evropskega genocida in treh totalitarnih režimov, ki so pustošili po evropskih tleh v 20. stoletju.⁸² Ob tem velja še poudariti, da politični namen EKČP ni bil v formulaciji idealističnih človekovih pravic zaradi njih samih, temveč obramba proti ponovnemu vzniku totalitarnih režimov, kakršni bi lahko ponovno vzniknili v eni ali več državah kontinentalne Evrope. V času nastanka Konvencije je bil temeljni namen ESČP in s tem konvencije uvesti jasno vladavino prava in avtonomno pravno presojo, ki je kontinentalna Evropa doslej ni poznala. Univerzalistični smisel načel, ki jih vključuje Konvencija, se kaže dlje kot čez meje nacionalnih nravi,⁸³ kar se zagotovo kaže in izraža v nacionalnih ustavah, nacionalni sodni praksi podpisnic/pogodbenic. Odgovor na možna latentna stanja totalitarnih režimov in njihovo ponovno rojstvo je mogoče iskati v pristni demokraciji in trdi roki vladavine prava.⁸⁴ Varovanje temeljnih človekovih pravic in svoboščin, ki je s sprejemom Evropske konvencije o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah postalo izredno pomemben instrument zaščite vrednot, temelji na načelu subsidiarnosti.⁸⁵ Zagotavljanje uporabe in spoštovanje pravic sta primarna naloga podpisnic, konvencijskih pogodbenic. Evropsko sodišče za človekove pravice nastopi šele tedaj, kadar pogodbenice kršijo pravice, ki izhajajo iz Konvencije oziroma ne izpolnjujejo svojih obveznosti. Načelo učinkovitosti, ki ga zasle-

⁸⁰ Belavusau, 2010, str. 173.

⁸¹ Tulkens, 2012, str. 1.

⁸² Teršek, 2018, str. 88–89.

⁸³ Habermas, 2007, str. 236.

⁸⁴ Zupančič, 2020, str. 24–25.

⁸⁵ Wedam Lukić, 2017b, str. 31.

duje ESČP, pomeni, da sodišče določbe Konvencije interpretira na način, da zagotavlja pravice in svoboščine, ki se dejansko uresničujejo v praksi in so učinkovite.⁸⁶ Prav tako se pri interpretaciji konvencijskih določb ESČP zateka k primerjalnemu interpretativnemu pristopu,⁸⁷ kar je med drugim razvidno tudi iz ločenega mnenja sodnice Jane Liddy v zadevi Jersild proti Danski, ko se argumentativno naslanja na Konvencijo o odpravi vseh oblik rase diskriminacije.⁸⁸ Pritožbo na Evropsko sodišče za človekove pravice lahko vložijo vse fizične⁸⁹ in pravne osebe, nevladne organizacije ali skupine posameznikov,⁹⁰ ki so pod pristojnostjo pogodbenice Konvencije.⁹¹ Kljub temu ESČP ne moremo razumeti kot instančni ali pritožbeni organ, temveč kot poslednje sredstvo pri uveljavljanju temeljnih človekovih pravic in svoboščin.⁹² Ena izmed pomembnejših značilnosti, ki jo velja poudariti, je vsebina 1. člena Konvencije, ki določa, da morajo vse pogodbenice stranke vsakomur priznati pravice in svoboščine, določene v Konvenciji. Izraz »vsakomur« poudarja univerzalnost značaja človekovih pravic in se razlaga na način, da velja tako za državljane, tujce, apatride kot otroke ipd.⁹³ Pogodbenice morajo sprejeti dvojno obveznost v skladu s 1. členom in zagotoviti združljivost domačega prava z določbami Konvencije, medtem ko morajo države, ki jo na novo ratificirajo, odpraviti vsakršne kršitve materialnih pravic in svoboščin, zaščiteneh s Konvencijo. Uspeh Konvencije lahko pripišemo še utrditvi pravice do obvezne (sic!) obravnave individualne pritožbe, pomeni, da so vse države podpisnice konvencije samodejno primorane sprejeti sodno pristojnost Evropskega sodišča za človekove pravice pri presoji individualnih pritožb.⁹⁴ Vsaka od držav podpisnic je upravičena do enega nacionalnega sodnika, le-ta naj bi sodeloval pri vseh primerih, v katerih je »vloga« oziroma »pritožba« na ESČP naslovljena zoper njegovo izvirno državo.⁹⁵ Sodbe ESČP, ki presojajo konkretne primere omejevalnih ukrepov držav, v luči posamičnega primera, sledijo načelu sorazmernosti glede na zasledovani legitimni cilj ter imajo značaj

⁸⁶ Teršek, 2007, str. 17.

⁸⁷ Prav tam, str. 18–19.

⁸⁸ ESČP Jens Olaf Jersild v. Danska, št. 15890/89, 8. 7. 1993.

⁸⁹ Harris et al., 2014, str. 5.

⁹⁰ Teršek, 2007, str. 18.

⁹¹ Praktični vodnik po merilih dopustnosti, 2011, str. 7.

⁹² Teršek, 2007, str. 19–20.

⁹³ Gomien, 2009, str. 17.

⁹⁴ Prav tam, str. 15–17.

⁹⁵ Zupančič, 2020, str. 64.

*in abstracto*⁹⁶ ter učinkujejo *erga omnes*⁹⁷. Zanašanje na načelo sorazmernosti je najbolj očitno na tistih področjih, kjer konvencija izrecno dovoljuje omejitve pravice. Tako lahko v skladu z drugimi odstavki 8. do 11. člena država pravico omeji do te mere, ko je tak ukrep v demokratični družbi nujen in omejitev sorazmerna z legitimnim ciljem.⁹⁸ Sodišče mora iskati pravično ravnovesje, kar je izrazilo tudi v zadevi Soering proti Združenemu Kraljestvu, ko je navedlo, da je za celotno Konvencijo značilno iskanje pravičnega ravnovesja med zahtevami splošnega (javnega) interesa skupnosti in zahtevami po zaščiti temeljnih pravic posameznika.⁹⁹ Ob vsebinskih začetkih delovanja ESČP, ko še ni bila vzpostavljena nikakršna sodna praksa, je bilo pravno utemeljevanje povsem odprto. Pomeni, da so sodniki, tako tudi Zupančič, pravo *ex nihilo* ustvarjali na temelju usedlin stoletij pravnorazumskih rešitev.¹⁰⁰

4. 10. IN 17. ČLEN Evropske konvencije o človekovih pravicah

Deseti člen zagotavlja svobodo izražanja, ki je ena izmed temeljnih pravic, zajamčenih s Konvencijo. Lahko bi zapisali, da je zgodovinski pomen te pravice skoraj samoumeven, saj je bila dragoceno pridobljena po stoletjih bojov in predvsem (p) ostaja ena izmed temeljnih vrednot Sveta Evrope po uničujočih pretresih med obema svetovnima vojnoma in holokavstu¹⁰¹ ter se glasi; (1) »Vsakdo ima pravico do svobode izražanja. Ta pravica obsega svobodo mišljenja ter sprejemanja in sporočanja obvestil in idej brez vmešavanja javne oblasti in ne glede na meje. Ta člen ne preprečuje državam, da zahtevajo dovoljenje za delo radijskih, televizijskih in kinematografskih podjetij«. ¹⁰²

⁹⁶ Teršek, 2007, str. 19.

⁹⁷ Zgolj abstraktni pravni akti, ki jih ustvari zakonodajna veja, imajo učinek erga omnes. Odločbe sodišč imajo le učinek inter partes. Ostanek te neživljenjske in zavajajoče predstave je v prvem odstavku 46. člena Evropske konvencije o človekovih pravicah, ki določa obveznost in izvršitev sodb; »Visoke pogodbenice se obvezujejo, da bodo spoštovale končno sodbo Sodišča v vsaki zadevi, v kateri nastopajo kot stranke.« Vendar glej: Dunajska konvencija o pogodbenem pravu iz leta 1969, 31. člen, Splošno pravilo razlage (...) Glede obširnejše argumentacije kako in zakaj je Evropsko sodišče za človekove pravice - kljub vsem formalističnim nasprotnim argumentom - mednarodno ustavno sodišče s pooblastilom sodne prevere *in concreto* in z *de facto* učinkom erga omnes njegovih sodb glej Zupančič, 2004.

⁹⁸ Harris et al., 2014, str. 13.

⁹⁹ ESČP v zadevi Soering v. Združeno kraljestvo, št. 14038/88, 7. 7. 1989, tč. 89.

¹⁰⁰ Zupančič, 2020, str. 64.

¹⁰¹ Harris et al., 2014, str. 613.

¹⁰² Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic, 2010, str. 11.

Drugi odstavek določa, katere so dopustne omejitve pri njenem uveljavljanju; (2) *»Izvrševanje teh svoboščin vključuje tudi dolžnosti in odgovornosti in je zato lahko podrejeno obličnosti in pogojem, omejitvam ali kaznim, ki jih določa zakon, in ki so nujne v demokratični družbi zaradi varnosti države, njene ozemeljske celovitosti, zaradi javne varnosti, preprečevanja neredov ali kaznivih dejanj, za varovanje zdravja ali morale, za varovanje ugleda ali pravic drugih ljudi, za preprečitev razkritja zaupnih informacij ali za varovanje avtoritete in nepristranskosti sodstva«*.¹⁰³ Konvencija v 10. členu zapoveduje svobodo izražanja, svobodo imeti mnenje, svobodo sprejemanja in dajanja sporočil ter idej,¹⁰⁴ medtem ko je ESČP postavilo nekažnjo hierarhijo vrednot, zajetih v 10. členu. Komentarji javnih osebnosti in medijev o javnih zadevah so v okviru Konvencije najbolj varovane kategorije,¹⁰⁵ medtem ko je komercialno izražanje najmanj zaščiteno.¹⁰⁶ Drugi odstavek 10. člena EKČP omogoča zaščito ugleda posameznikov,¹⁰⁷ medtem ko moramo v uvidu ohraniti, da so meje sprejemljive kritike politikov veliko širše.¹⁰⁸

Izpostaviti velja prav tako, da je primerov, v katerih so visoke pogodbenice uporabile vrednoto »zaščito zdravja« in »morale¹⁰⁹« kot cilja zaradi katerih pride do poseganja v svobodo izražanja bilo razmeroma malo. Mnogi primeri pa so se osredotočali na vprašanja, pomembna za krščanski moralni pogled na svet, na primer na primere, ki so obravnavali opolzkost in bogokletstvo. V sodbi Handyside proti Združenemu kraljestvu je na primer ESČP potrdilo dopustnost zasega knjig, ki so vsebovala nespodoben material, namenjen šolskim otrokom, ker je bil zaseg legitimni cilj zaščite majhnih otrok pred nemoralnim gradivom, ki bi lahko objektivno škodilo njihovem razvoju. Pristop Sodišča po 17. členu ima širši, restriktiven značaj, saj izključuje konvencijsko

¹⁰³ Prav tam.

¹⁰⁴ Zupančič, 2020, str. 167.

¹⁰⁵ Gomien, 2009, str. 87.

¹⁰⁶ Svoboda izražanja v okviru javnih in političnih razprav; glej na primer Castells proti Španiji 1992, Jerusalem proti Avstriji 2001, Lingens proti Avstriji 1986, Oberschlick proti Avstriji št. 1 1991 in Oberschlick proti Avstriji št. 2, 1997.

¹⁰⁷ Antloga, 2016, str. 26–27.

¹⁰⁸ Opomba: Glej sodbo ESČP Lingens v. Avstrija, št. 9815/82, z dne 8. julija 1986, tč. 42.

¹⁰⁹ Glej na primer zadevo Wingrove proti Združenemu kraljestvu v kateri je ESČP potrdilo zaščito javne morale kot legitimni cilj. V zadevi je britanski odbor za klasifikacijo filmov zavrnil distribucijo filma, ki prikazuje sveto Terezijo Avilsko z erotično fantazijo, v katero je vpleten križani lik Jezusa Kristusa.

zaščito. Sodišče uporabi 17. člen pri hudih oblikah sovražnega govora, ki pomeni zanikanje konvencijskih vrednot kot takšnih.¹¹⁰ »Nobene določbe v tej Konvenciji ni mogoče razlagati tako, kot da vsebuje za katerokoli državo, skupino ali posameznika, pravico do kakršnekoli dejavnosti ali dejanja, ki je usmerjeno h kršenju katerihkoli pravic ali svoboščin, ki so tu določene, ali k njihovem omejevanju v večjem obsegu, kot je določeno v tej Konvenciji.«¹¹¹ Omejitve nekaterih vrst govora so dovoljene pod določenimi pogoji. Poseg države mora biti zakonit in nujen v demokratični družbi (obstajati mora pereča družbena potreba oziroma *pressing social need*) ter imeti podlago v enem izmed taksativno naštetih ciljev, ki jih opredeljuje 2 odstavek 10. člena Konvencije. Poseg mora biti prav tako sorazmeren¹¹² glede na uporabljena sredstva in cilj, ki se ga zasleduje in ki mora biti vselej legitimen. ESČP ne opredeljuje sovražnega govora kot tiste komunikacije, ki je samo žaljiva, temveč tudi spodbuja k nasilju (*incitement to violence*). Prav tako gre za sovražni govor takrat, kadar gre za revizionistični govor. Pri obojem gre natančneje za podvrsti sovražnega govora. Slednjima Konvencija ne nudi zaščite in Sodišče v takih primerih pogosto poseže po 17. členu Konvencije ter zavrže pritožbo *rationae materiae*.¹¹³ Po ESČP gre pri sovražnem govoru za kolizijo med pravico do svobode izražanja ter pravico do osebnega dostojanstva in varnosti.¹¹⁴ Pri tem ne gre pozabiti določbe 35. člena EKČP, ki opredeljuje kriterije dopustnosti. Sodišče sme obravnavati zadeve šele potem, ko so bila izčrpana vsa notranja pravna sredstva v skladu s splošno priznanimi pravili mednarodnega prava, in v šestih mesecih od dne, ko je bila sprejeta dokončna odločitev po notranjem pravu.¹¹⁵ Svo-

¹¹⁰ Vilfan Vospernik, 2016, str. 106.

¹¹¹ Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic, 2010, str. 13.

¹¹² ESČP opredeljuje sorazmernost kot doseganje poštenega ravnovesja med različnimi nasprotujočimi si interesi. Vsak poseg v svobodo izražanja mora temeljiti samo na razlogih, ki so »ustrezni in zadostni«. Ta potreba mora biti seveda konkretna. Glej na primer sodbo Dudgeon proti Združenemu kraljestvu ko tehta uravnoteženje utemeljitev ohranitve zakona in škodljivih učinkov njegovega ohranjanja ter zadevo Handyside proti Združenemu kraljestvu, kjer sodišče razpravlja o sorazmernosti med omejitvami svobode izražanja in legitimnim zasledovanim ciljem.

¹¹³ Na primer v primerih zanikanja genocida ali spreminjanja zgodovinskih dejstev glede omenjenega; primer ESČP Garaudy v. Francija, št. 65831/01, 24. 6. 2003.

Vsebinska opomba : Zadeva, ki jo kdo vloži na Evropsko sodišče za človekove pravice (zahteva po obravnavi oz. *application, requete*), je lahko nedopustna iz več (procesnih meril) razlogov; *ratione materiae*, ker Konvencija ne pokriva vsebine zadeve, *ratione temporis*, ker se je dejansko stanje končalo pred začetkom veljave Konvencije, ker je bila vložena več kot šest mesecev po zadnji odločbi najvišje domače instance, ker domača sredstva niso bila izčrpana itd. Več o tem Zupančič, 2004.

¹¹⁴ Čeferin, 2017, str. 94.

¹¹⁵ Zupančič, 2004, str. 9–27

bodo izražanja omejujejo merila iz drugega odstavka 10. člena, zaradi prvotnih interesov, kot na primer varnosti države in njene ozemeljske celovitosti, javne varnosti, preprečevanja kaznivih dejanj in neredov, varovanja morale in zdravja, ugleda in pravic drugih, varovanja avtoritete in nepristranskosti sodstva ter razkritja zaupnih informacij. Kljub dejstvu, da gre za pomembne državne in družbene interese, so le-ti v 10. členu postavljeni v drugotno vlogo, saj to omogoča izvedbo testa sorazmernosti, z vidika sintagme, da morajo te omejitve biti nujno predpisane z zakonom, prav tako opredeljene kot nujne v demokratični družbi. V drugačnem okviru bi te drugotne omejitve bile gotovo upoštevane kot normativne in prvotne.¹¹⁶ Konvencijska norma in ideal svobode izražanja sta še le danes, z razmahom moderne tehnologije (Facebook, Twitter, YouTube, Instagram ipd.) udejanjeni do svojega polnega logičnega dometa. Poleg 10. člena se primeri sovražnega govora pogosto dotikajo tudi 14. člena (prepoved diskriminacije),¹¹⁷ 8. člena,¹¹⁸ ki varuje pravico do zasebnosti,¹¹⁹ in 1. člena Protokola 12, ki razširja varstvo pred diskriminacijo na vse – ne le konvencijske – pravice.¹²⁰ Judikatura ESČP je izoblikovala dva pristopa k sovražnemu govoru oziroma razlikuje med dvema kategorijama sovražnega govora. Pri prvi kategoriji, ki obsega najhujše oblike sovražnega govora in krši temelje Konvencije kot takšne, ESČP ugotovi zlorabo pravic iz 17. člena EKČP in jih vsebinsko ne presoja oziroma takemu govoru ne podeli varstva po Konvenciji. Pritožbo vložnika zavrže oziroma razglasi pritožbo za nedopustno (*inadmissible*). Pri uporabi 17. člena gre torej za širši pristop izključitve iz zaščite konvencije, ki prepoveduje zlorabo pravic.¹²¹ Pri drugem pristopu ESČP ugotavlja, da gre za sovražni govor, ki ni usmerjen proti temeljnim konvencijskim vrednotam, oziroma vsebina govora kot takšna ni tako vsebinsko

¹¹⁶ Zupančič, 2020, str. 167.

¹¹⁷ Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic, 2010, str. 12.

»Uživanje pravic in svoboščin, določenih s to Konvencijo, je zagotovljeno vsem ljudem brez razlikovanja glede na spol, raso, barvo kože, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, narodnostni ali socialni izvor, pripadnost narodni manjšini, lastnino, rojstvo ali kakšne druge okoliščine«.

¹¹⁸ Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic, 2010, str. 10.

»1. Vsakdo ima pravico do spoštovanja njegovega zasebnega in družinskega življenja, doma in dopisovanja. 2. Javna oblast se ne sme vmešavati v izvrševanje te pravice, razen, če je to določeno z zakonom in nujno v demokratični družbi zaradi državne varnosti, javne varnosti ali ekonomske blaginje države, zato, da se prepreči nered ali kaznivo dejanje, da se zavaruje zdravje ali morala, ali da se zavarujejo pravice in svoboščine drugih ljudi«.

¹¹⁹ Vilfan Vospernik, 2016, str. 104.

¹²⁰ Pram tam, str. 47.

¹²¹ Tulkens, 2012, str. 2.

zavržna, da bi rušila temeljne vrednote, zato nudi zaščito iz 10 člena Konvencije, a hkrati presoja upravičenost posegov v svobodo izražanja v skladu s tripartitno shemo.¹²² Ožji pristop omejitve zaščite, ki jo zagotavlja 2. odstavek 10. člena Konvencije, predstavlja kvalificirano pravico, tj. pravico do relativne zaščite. Kakšen pomen ima uporaba 17. člena namesto 10. člena? Rezultat je odsotnost izravnalnega postopka. Druga kategorija vključuje primere, ki jih ESČP vzame v presojo in jih obravnava v povezavi z 2. odstavkom 10. člena EKČP na temelju načela sorazmernosti. Prva kategorija sovražnega govora v sodni praksi ESČP prepoveduje le njegove najskrajnejše oblike. Tak postopek uravnoteženja po 17. členu se torej ne uporablja, niti ne obstaja; govor je omejen izključno zaradi njegove vsebine.¹²³ ESČP v obrazložitvah svojih sodb že desetletja ponavlja, da je svoboda izražanja ena od bistvenih temeljev demokratične družbe, eden izmed temeljnih pogojev za njen napredek in za razvoj vsakega človeka (Handyside proti Združenemu kraljestvu, § 49). V okviru 10. člena so izjeme, ki se razlagajo strogo in potrebo po kakršnih koli omejitvah svobode izražanja je treba prepričljivo dokazati (Stoll proti Švici ([VV], 101. odstavek, ponovljeno v Morice proti Franciji ([GC], § 124) in Pentikäinen proti Finski ([VV], odstavek 87)).¹²⁴ Poleg teh splošnih ugotovitev je Sodišče v svoji sodni praksi preučilo tudi pozitivne obveznosti pri zaščiti uveljavljanja te pravice, kar pomeni, da morajo države ustanoviti učinkovit mehanizem za zaščito avtorjev in novinarjev, da se ustvari ugodno okolje za sodelovanje v javni razpravi vseh vpletenih, kar jim omogoča, da izrazijo svoje mnenje in ideje brez strahu, četudi so v nasprotju s tistimi, ki jih zagovarja uradnik organa ali pomemben del javnega mnenja, ali če so dražilni oziroma šokantni.¹²⁵ Ideje na splošno uživajo močno konvencijsko zaščito. ESČP meni, da razširjanje idej, tudi tistih za katere obstaja sum, da so lažne, uživa zaščito 10. člena.¹²⁶ Odgovornost ločevanja resnice od laži je v tem smislu na prejemniku informacij. Na splošno je ESČP

¹²² Peršak, 2016, str. 47.

¹²³ Tulkens, 2012, str. 2.

¹²⁴ Guide on Article 10 of the European Convention on Human Rights, Freedom of expression, 2020, str. 11.

¹²⁵ ESČP Dink v. Turčija, št. 2668/07, 6102/08, 30079/08, 7072/09 i 7124/09, 24. 9. 2010, 137. odstavek; Khadija Ismayilova proti Azerbajdžanu, 158. odstavek.

¹²⁶ Glej Salov proti Ukrajini, št. 65518/01, tčk.107 »Lastly, the Court reiterates that Article 10 protects not only the substance of the ideas and information expressed but also the form in which they are conveyed. Glej tudi Nilsen in Johnsen proti Norveški [GC], št. 23118/93.

priznalo, da je zdravilo za slabšalni govor, več dialoga, več govora in inteligentnih diskusij. Pri presojanju kršitev pravice svobode do izražanja sodišče uporablja tristopenjski test; zakonitost posega, njegovo legitimnost in nujnost v demokratični družbi.¹²⁷ Vmešavanje v svobodo izražanja bo kršilo Konvencijo, če ne bo izpolnilo merila iz drugega odstavka 10. člena Konvencije. Zato je treba določiti, ali je bila omejitev predpisana z zakonom». V prvi vrsti je odvisno od nacionalnih organov, zlasti od sodišča za razlago domačega prava. Sodišče je presodilo, da norme ni mogoče šteti za »zakon«, razen če je oblikovana z zadostno natančnostjo, da državljanu omogoča urejanje njegovega ravnanja, in da mora biti sposoben – če je treba z ustreznimi nasveti – predvideti, do stopnje, ki je razumna glede na okoliščine, posledice, ki jih lahko povzroči določeno dejanje. V nadaljevanju je navedlo, da teh posledic ni treba predvideti z absolutno gotovostjo, saj so izkušnje pokazale, da so nedosegljive.¹²⁸ Legitimnost cilja, ki ga zasleduje interferenca oziroma zakoniti cilji poseganja v pravico do svobode izražanja, so izčrpno navedeni v drugem odstavku 10. člena Konvencije. Na tej stopnji preizkusa lahko Sodišče ugotovi, da poseg ne služi za pospeševanje legitimnega cilja, na katerega se sklicuje,¹²⁹ ali pa se odloči, da bo obdržalo le enega od legitimnih ciljev, na katere se sklicuje Država.¹³⁰ Sodišče v svojih sklepih ne odloča vedno izrecno o tem, ali je obstajala pereča družbena potreba, vendar se sklicuje na to, ali so razlogi, ki so jih navedli nacionalni organi, ustrezni in zadostni ter na prosti presoji države, ko je implicitno odločala ali je obstajala taka potreba.¹³¹ Sodišče je še posebej pozorno na »cenzurni« vidik vmešavanja¹³² in se mora prepričati, da kazen ne pomeni oblike cenzure, katere namen je odvracati tisk od kritike.¹³³ Splošna načela za oceno nujnosti poseganja v svobodo izražanja, ki jih je Sodišče že večkrat ponovilo od sodbe Handyside proti Združenemu kraljestvu, so bila povzeta tudi v zade-

¹²⁷ Letnar Černič, 2012, e-vir.

¹²⁸ Glej ESČP Perinçek v. Švica, št. 27510/08, 15. 10. 2015, 131. odstavek.

¹²⁹ Glej Bayev in drugi proti Rusiji, 83. odstavek.

¹³⁰ Glej ESČP Morice v. Francija, št. 29369/10, 23. 4. 2015; ESČP Perinçek v. Švica, št. 27510/08, 15. 10. 2015; ESČP Stoll v. Švica, št. 69698/01, 10. 12. 2007; ESČP Open door and Dublin well woman v. Irska, št. 14235/88, 29. 10. 1992.

¹³¹ Glej na primer ESČP Janowski v. Poljska, št. 25716/94, 21. 01. 1999, 31. in 35. odstavek; ESČP Bladet Tromsø in Stensaas v. Norveška, št. 21980/93, 20. 05. 1999, 58. in 73. odstavek.

¹³² ESČP Bédat v. Švica, št. 56925/08, 29. 03. 2016, 79. odstavek.

¹³³ Guide on Article 10 of the European Convention on Human Rights, Freedom of expression, 2020, str. 19–23.

vi Stoll proti Švici [GC] (101. odstavek) in številnih drugih. Sodišče je tako v svoji sodni praksi razvilo avtonomni koncept, ali je poseg »sorazmeren z legitimnim ciljem, ki se zasleduje«, ki se določi ob upoštevanju vseh okoliščin primera z uporabo meril, določenih v sodni praksi Sodišča. Lahko se zgodi, da uveljavljanje pravice do svobode izražanja posega v druge pravice, zaščitene s konvencijo in njenimi protokoli. V takih primerih Sodišče preuči, ali so nacionalni organi dosegli ustrezno ravnovesje med varstvom pravice do svobode pravic in vrednot, ki jih zagotavlja Konvencija.¹³⁴ Pravica do spoštovanja zasebnega življenja (8. člen Konvencije), vključno s pravico do zaščite ugleda kot elementa zasebnega življenja, je daleč najpogostejši spor pred Sodiščem.¹³⁵

4.1. Vejdeland in drugi proti Švedski, z dne 9. februarja 2012¹³⁶

4.1.1. Potek pritožbe

Pritožniki so trdili, da je Vrhovno sodišče, ki jih je obsodilo zaradi agitacije proti narodni ali etnični skupini, pomenilo kršitev njihove svobode izražanja po 10. členu Konvencije. Nadalje so navedli, da so bili kaznovani brez ustrezne podlage v zakonu, v nasprotju s 7. členom EKČP¹³⁷. Prošnja je bila vložena pri Evropskem sodišču za človekove pravice 4. januarja 2007. Mednarodni center za pravno varstvo človekovih pravic in Mednarodna komisija pravnikov sta predložila pripombe kot intervenienti tretje stranke v postopku (drugi odstavek 36. člena Konvencije).

4.1.2. Okoliščine zadeve

Zadeva se je nanašala na obsodbo pritožnikov leta 2005 zaradi distribucije stotih letakov v srednji šoli, ki jih sodišče ocenjuje kot žaljive do homoseksualcev. Tožeče stranke, Tor Fredrik Vejdeland, Mattias Harlin, Björn Täng in Niklas Lundström, so švedski

¹³⁴ Prav tam, str. 24.

¹³⁵ Prav tam.

¹³⁶ ESČP Vejdeland in drugi v. Švedska, št. 1813/07, 9. 2. 2012.

¹³⁷ EKČP, 7. člen »Ni kazni brez zakona« ; 1. Nihče ne sme biti obsojen za katerokoli dejanje, izvršeno s storitvijo ali opustitvijo, ki ni bilo določeno kot kaznivo dejanje po domačem ali po mednarodnem pravu v času, ko je bilo storjeno. Prav tako se ne sme izreči strožja kazen od tiste, ki jo je bilo mogoče izreči, ko je bilo kaznivo dejanje storjeno. 2. Ta člen ni ovira za sojenje in kaznovanje oseb za kako storitev ali opustitev, ki je bila v času, ko je bila storjena, kazniva po splošnih načelih, ki jih priznavajo civilizirani narodi.

državljeni, rojeni v letih 1978, 1981, 1987 in 1986. G. Vejdeland živi v Göteborgu, drugi prosilci pa v Sundsvallu (Švedska). Decembra 2004 so pritožniki skupaj s tremi drugimi osebami odšli v srednjo šolo in razdelili približno sto letakov organizacije National Youth, tako da so jih pustili v omaricah učencev ali na njih. Posredoval je ravnatelj šole in jih prisilil, da zapustijo prostore. Izjave v letakih so bile zlasti trditve, da je homoseksualnost »deviantna spolna nagnjenost«, da ima »moralno uničujoč učinek na vsebino družbe« ter je odgovorna za razvoj virusa HIV in aidsa. Pritožniki so trdili, da niso nameravali izraziti prezira do homoseksualcev kot skupine in izjavili, da je bil namen njihove dejavnosti začeti razpravo o pomanjkanju objektivnosti pri izobraževanju v švedskih šolah. Okrožno sodišče je ugotovilo, da je bil namen pritožnikov izraziti zaničevanje do homoseksualcev in jih obsodilo za agitacijo proti narodni ali etnični skupini. Obtožbe zoper pritožnike so bile zavrnjene v pritožbi z obrazložitvijo, da bi obsodba pomenila kršitev njihove pravice do svobode izražanja, kot jo zagotavlja Evropska konvencija o človekovih pravicah. Vrhovno sodišče je 6. julija 2006 obsodilo pritožnike zaradi agitacije proti narodni ali etnični skupini. Večina sodnikov je zlasti ugotovila, da učenci niso mogli zavrniti letakov in da je bil namen, da bi učencem zagotovili argumente za razpravo, dosežen brez žaljivih izjav homoseksualcev kot skupine.

4.1.3. Sodba sodišča (dejstva, postopek in rabsodba)

Glede 10. člena; pritožnika sta bila obsojena zaradi agitacije proti nacionalni ali etnični skupini v skladu s švedskim kazenskim zakonikom. Sodišče je zato menilo, da je bil poseg v njihovo svobodo izražanja dovolj jasen in predvidljiv in zato »predpisan z zakonom« v smislu Konvencije. Vmešavanje je imelo legitimen cilj, in sicer »zaščito ugleda in pravic drugih« (2. odstavek 10. člena). Sodišče se je strinjalo z nacionalnim vrhovnim sodiščem, da je treba, čeprav je bil cilj pritožnikov začeti razpravo o nepristranskosti izobraževanja v švedskih šolah, sprejemljiv cilj, upoštevati besedilo letakov. Po vsebini letakov je bila homoseksualnost »deviantna spolna nagnjenost«, ki je »moralno uničujoče vplivala na družbo in je bila odgovorna za razvoj virusa HIV in aidsa«. Letaki so nadalje trdili, da je »homoseksualni lobi« poskušal ublažiti pedofilijo. Te izjave so predstavljale resne in škodljive obtožbe, četudi niso

neposreden poziv k sovražnim dejanjem. Sodišče je poudarilo, da je diskriminacija na temelju spolne usmerjenosti enako resna kot diskriminacija na temelju »rase, porekla ali barve kože«. Vrhovno sodišče je ob priznavanju pravice pritožnikov do izražanja svojih idej ugotovilo, da so bile izjave letakov po nepotrebnem žaljive. Nadalje je poudarilo, da so pritožniki posredovali letake učencem, tako da so jih pustili v omaricah. Sodišče je ugotovilo, da so bili učenci v občutljivi starosti in da so letake razdeljevali v šoli, ki je ni obiskal nihče od prosilcev in do katere niso imeli prostega dostopa. Trije pritožniki so bili pogojno obsojeni z globami od približno 200 do 2000 EUR, četrti pritožnik je bil obsojen na pogojno kazen. Sodišču se v teh okoliščinah te kazni niso zdele pretirane, saj je za kaznivo dejanje, za katero so bili obsojeni, zagrožena kazen do dveh let zapor. Sodišče je zato menilo, da so švedske oblasti vmešavanje v uveljavljanje njihove pravice do svobode izražanja razumno ocenile kot nujno v demokratični družbi za zaščito ugleda in pravic drugih. Sodišče je zaključilo, da ni prišlo do kršitve 10. člena Konvencije.

4.2. Lilliendahl proti Islandiji, z dne 12. maja 2020¹³⁸

4.2.1. Potek pritožbe

Prošnja je bila s strani Carla Jóhanna Lilliendahla vložena pri Evropskem sodišču za človekove pravice 12. junija 2018, sklicujoč se na 10. člen (svoboda izražanja) in 14. člen (prepoved diskriminacije), saj je pritožnik trdil, da je bila z njegovo obsodbo kršena njegova pravica do svobode izražanja. V svoji odločbi v zadevi Carl Jóhann Lilliendahl proti Islandiji (vloga št. 29297/18) je Evropsko sodišče za človekove pravice vlogo soglasno razglasilo za nedopustno. Odločitev je dokončna. Zadeva se je nanašala na obsodbo in globo pritožnika zaradi homofobnih komentarjev, ki jih je podal v odgovor na spletni članek.

4.2.2. Okoliščine zadeve

Pritožnik Carl Jóhann Lilliendahl je islandski državlján, rojen leta 1946 in živi v Reykjavíku. Aprila 2015 so lokalne oblasti Hafnarfjörðurja, mesta na Islandiji, odobrile predlog za okrepitev

¹³⁸ ESČP Lilliendahl v. Islandija, št. 29297/18, 12. 5. 2020.

izobraževanja v osnovnih in srednjih šolah o lezbičnih, gejevskih, biseksualnih ali transseksualnih zadevah. To naj bi storili v sodelovanju z nacionalnim združenjem teh oseb, Samtökin '78. Odločitev je privedla do obsežne javne razprave o novicah in družbenih omrežjih, v katere se je pritožnik vključil. Zlasti je pisal komentarje v odgovor na spletni članek, v katerem je izrazil svoj gnus do homoseksualnosti, in sicer kynvilla (spolno odstopanje) in kynvillingar (spolni deviant). Samtökin '78 je prijaviteljeve komentarje prijavil policiji. Po preiskavi je bil novembra 2016 obtožen v skladu z 233. (a) členom Splošnega kazenskega zakonika, ki kaznuje javno posmehovanje, obrekovanje, očrnjevanje ali grožnjo osebi ali skupini oseb zaradi nekaterih lastnosti, vključno z njihovo spolno usmerjenostjo ali spolno identiteto. Pritožnik je bil na prvi stopnji oproščen, a je decembra 2017 vrhovno sodišče razveljavilo sodbo sodišča in ga obsodilo ter mu naložilo 100.000 islandskih krónur (takrat približno 800 evrov). Vrhovno sodišče je ugotovilo, da so bile pritožnikove pripombe »resne, hudo boleče in škodljive«, in je ob tehtanju konkurenčnih pravic v zadevi odločilo, da so upravičene in nujne za omejitev prosilčeve svobode izražanja, da bi preprečili predsodke, sovraštvo in prezir ter varujejo pravice družbenih skupin, ki so bile zgodovinsko podvržene diskriminaciji. Sodišče je ugotovilo, da so pritožnikove pripombe pomenile sovražni govor v smislu njegove sodne prakse. Sprejelo je ugotovitev islandskega vrhovnega sodišča, da so bile pripombe »resne, izjemno boleče in škodljive«, in da odločitev, ki je prvotno sprožila razpravo o ukrepih za okrepitev izobraževanja o lezbičnih, gejevskih, biseksualnih ali transspolnih vprašanjih, ni upravičila tako hude reakcije. Odločitve domačih sodišč v tej zadevi, sprejete po obsežnem usklajevanju med pritožnikovo pravico do svobode izražanja in pravicami spolov in spolnih manjšin, so bile zato razumne in upravičene.

4.2.3. Sodba sodišča (dejstva, postopek in rzsodba)

Sodišče je ugotovilo, da pritožnikove pripombe niso predstavljale najhujše oblike »sovražnega govora«, kot je razumljena v njegovi sodni praksi, ko bi bilo mogoče uporabiti 17. člen (prepoved zlorabe pravice). Čeprav so bile pripombe zelo škodljive, ni bilo takoj jasno, da so bile namenjene spodbujanju nasilja in sovraštva ali uničevanju pravic in svoboščin, zaščitениh s konvencijo. Sodi-

šče je tako kot vrhovno sodišče Islandije ugotovilo, da so pripombe spodbujale nestrpnost in sovraštvo do homoseksualcev. Zato je menilo, da so prišle pod »manj hudo« obliko »sovražnega govora« v smislu svoje sodne prakse. Z vrhovnim sodiščem se je tudi strinjalo, da je bil (nacionalni) 233. (a) člen Splošnega kazenskega zakonika oblikovan dovolj jasno, da je pritožnik lahko predvidel, da se bo lahko uporabil v njegovi zadevi. Sodišče je ugotovilo, da je pritožnikova pritožba na temelju 10. člena očitno neutemeljena in jo zavrnilo kot nedopustno.

5. Analitično soočenje vsebine obeh sodb s pravno teorijo

V zadevi Vejdeland proti Švedski gre za enega pomembnejših primerov, ki pomenijo odmik od dotedanje ustaljene sodne prakse ESČP, saj je Sodišče v sodbi izpostavilo in argumentiralo, da hujskanja k sovraštvo ne smemo pogojevati izključno z dajanjem povoda za dejansko izvršitev nasilja ali kaznivega dejanja. Napadi na ljudi so lahko storjeni že z žalitvijo, zasmehovanjem ali obrekovanjem. Ko je Sodišče analiziralo »sorazmernost« iz drugega odstavka 10. člena Konvencije, je sredstvo sporazumevanja štelo kot pomemben dejavnik, saj je učinek govora sorazmeren z velikostjo občinstva, ki ga bo verjetno dosegel. Iz tega sledi, da ko izpodbijani govor doseže širše občinstvo, je potrebna večja previdnost pri uporabi tega komunikacijskega sredstva. Kot je ugotovilo Sodišče, bodo v primeru otrok in mladostnikov morda potrebni določeni omejevalni ukrepi za preprečevanje škodljivih učinkov na moralo te skupine. Zadeva Vejdeland je Sodišču dala priložnost (in Sodišče jo je izkoristilo) da utrdi pristop do sovražnega govora, usmerjen proti osebi ali razredu oseb, zaradi njihove spolne usmerjenosti, ki je izdelan tako, da je zagotovljena njihova zaščita pred škodljivimi učinki takega izrazoslovja. Analogijo je mogoče potegniti med rasizmom in ksenofobijo – ki sta bila predmet večine sodne prakse Sodišča – in spolno usmerjenostjo. Kadar je določena skupina izpostavljena viktimizaciji in diskriminaciji, bi morali zakoni o sovražnem govoru zaščititi tiste značilnosti, ki so bistvene za identiteto osebe in se uporabljajo kot dokaz pripadnosti določeni skupini. Omejitve svobode izražanja morajo biti zato dovoljene v primerih, ko je cilj govora degradirati, žaliti ali spodbuditi sovraštvo do oseb ali razreda osebe

zaradi njihove spolne usmerjenosti, če so take omejitve v skladu s sodbo Sodišča. V obeh primerih je Sodišče ugotovilo, da je vmešavanje v pritožnikovo svobodo izražanja bilo »predpisano z zakonom« in je sledilo legitimnemu cilju »zaščititi pravice drugih«. Glede sorazmernosti vmešavanja je Sodišče ugotovilo, da ocena nacionalnega vrhovnega sodišča o naravi in resnosti pripomb ni bila nerazumna. Prav tako ni bila pretirana kazen, ki jo je izreklo nacionalno sodišče, niti globa niti zaporna kazen. Vrhovno sodišče je v obeh primerih v veliki meri pretehtalo sporne kolizijske interese, in sicer pritožnikovo pravico do svobode izražanja proti pravicam homoseksualnih oseb do zasebnega življenja.

6. Zaključek/Sklep

Razvijajoče in izvajajoče se pravo, utemeljeno na spoštovanju človekovih pravic, predstavlja najučinkovitejši imunski sistem družbe. Aktualnost obravnavane teme, ki v ospredje postavlja vrednote, od vrednote svobode izražanja, ki je v javnem interesu,¹³⁹ do vrednote spoštovanja človekovega dostojanstva, do podpore človekovi enkratni individualnosti in sposobnostim, priča o nujnosti dejavnega vzdrževanja sodobnih (liberalnih) demokratičnih standardov, kjer so vseskozi prisotni posameznikova (za)vest, moralni kompas in stalnost delovanja (na meritokraciji zgrajenih) državnih temeljev skozi institucije pravne države. Zdrava družba je tista, ki ima zdravo moralo in ekonomsko etiko. Zdravo moralo razumemo tudi kot dosledno implementacijo pravne države, ki ljudem daje občutek varnosti, perspektive, spodbude.¹⁴⁰ Pravo se mora zavedati svojih omejitev, in ni vedno »primerna reakcija na družbeno dogajanje«, saj je pogostejše ustreznejše zanesti se na »paralelne, praviloma samonikle normativne sisteme, kot sta morala in tradicija«. Jančar, sodnik kazenskega oddelka, zato ugotavlja, da mora pravo dati (pred)prostor morali in tradiciji, da bi se samonikli normativni sistemi lahko razvili.¹⁴¹

Z vidika načela pravne varnosti in predvidljivosti sta zgoraj analizirani sodbi ESČP nekoliko problematični. Izpostavimo nekaj vidikov. Kako je lahko kdor koli v nekonsistentni sodni pra-

¹³⁹ Glej argumentacijo ESČP Fáber v. Madžarska, št. 40721/08, 24. 7. 2012, poglavje 10.6.1.3.

¹⁴⁰ Zupančič, 1995, str. 222.

¹⁴¹ Jančar, 2021, e-vir.

ksi in pravnem sistemu, ki določene izraze uvršča v »zaščiteno kategorijo« na podlagi tega, da obstaja temeljna pravica do svobodne uporabe govora (in idej), ki »žali in šokira«, druge izraze pa v »kaznivo kategorijo« na podlagi tega, da je tak govor „resen in škodljiv“, samozavesten in ne bo svojega mnenja apriori, tudi zaradi meritorno sprejete in argumentirane diametralno nasprotujoče si sodne prakse, podvrgel samocenzuri? Kakšna je razlika med zaščitenim „žaljivim in pretresljivim“ govorom na eni strani in kriminalnim „resnim in škodljivim“ govorom na drugi strani? Odgovor je, da nihče v resnici ne ve. Zdi se, da „sovražni govor“ postaja vse, kar ljudje mislijo, da je, in tisto, za kar posamezna skupina naglasneje trdi, da je. Temu je morda tako, ker manjkajo kakršna koli objektivna mednarodnopravna merila. Z drugimi besedami, vse bolj se utrjuje prepričanje, da tista „skupina oziroma kategorija ljudi“ ki kriči najglasneje, odloči, kaj je in kaj ni sovražni govor in kaj se preganja. Tovrstni sistem kriminalizacije svobode govora je slab za temeljne svoboščine in človekove pravice, slab za načelo pravne varnosti in ne nazadnje slab za demokracijo. Tovrstna agenda posameznih skupin, z lastnimi interesi, spodkopava temelje pravne države. Rezultat takšnih odločitev o „sovražnem govoru“ lahko privede do zmanjšanja temeljnih pravic in svoboščin. Ni ključno vprašanje kje se tovrstna cenzura začne, temveč kakšno pravno opustošenje pusti za seboj, torej kakšne posledice in kje se ne nazadnje konča.¹⁴² Namesto da bi se lahko učili iz nesoglasij in s tem spodbujali konstruktivno javno razpravo, v smislu trga idej, so ideje o „sovražnem govoru“ ustavile razprave in ustvarile hecklerjev veto. Vprašanje, ki se smiselno poraja, je, ali nam na koncu, ob tovrstnem poseganju v temeljne človekove pravice ostane avto-cenzura, kot posledica doktrine zastraševalnega učinka (t.i. *chilling effect*) in preobčutljiva družba, ki namesto, da bi gradila na pomenu pluralizma, gradi svoje temelje na izključevanju drugačnih mnenj, s tem pa zavira razvoj demokratičnih vrednot? Ustavno sodišče RS je na primer v odločbi št. UP-614/15 z dne 21.5.2018 navedlo, da pravice do svobode izražanja ni dopustno omejiti zgolj zato, ker bi se pritožnik na ravnanje tožnika lahko odzval na drugačen, nežaljiv način.¹⁴³ Ali je torej zavezu-

¹⁴² Kiska, 2012, str. 107–151

¹⁴³ Glej na primer sodbo ESČP v zadevi Csáics proti Madžarski z dne 20. 1. 2009, 43. točka obrazložitve: „[...] It would go against the very spirit of Article 10 to allow a restriction on the expression of

joč mednarodnopravni instrument z jasnimi in izredno širokimi definicijami prepovedi, namenjen preprečevanju izražanja negativnih mnenj resnično to, kar si v svobodni zahodni družbi, v 21. stoletju želimo ali bomo dali prednost temu, kar se je izkazalo kot učinkovita pot razvoja demokracije in izhod iz mračnjastva posledic totalitarnih režimov katerim smo bili priča? Hiter ideološki premik v evropski kulturi in še hitrejši v slovenski sodni praksi¹⁴⁴, glede svobode izražanja je zaskrbljujoč, saj je omejevanje pluralizma prej značilnost sistemov, ki vodijo do sistematičnega kršenja človekovih pravic, kot pa demokratične družbe, ki v ospredje postavlja prav skrb za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin. V pomoč pri iskanju (pravega) odgovora nam je lahko Dostojevski, ki je v »Zločinu in kazni« odstrl resnico o hudodelstvu, jo soočil s perfidnostjo sistema (kazenske preiskave), ki te resnice ni razumel, kazen pa na koncu izrekel iz napačnih razlogov, ali Sokratov primer sojenja in obsojenja, za dejanje »zapeljevanja atenske mladine«, za katero se v času sojenja ni niti vedelo, kako naj bi bilo opredeljeno.¹⁴⁵ V državah z demokratično tradicijo je npr. svoboda tiska (*freedom of press*) aksiomatičen postulat in konstitutivni element demokracije.¹⁴⁶ V svetu ni samoumevno, da lahko rečemo »sonce sije«, čeprav v resnici zunaj dežuje, saj nam zapisano predstavlja možnost, da svobodno spreminjamo svet in začenjamo v njem nekaj novega,¹⁴⁷ a po drugi strani so dejstva trdoživa in premorejo neobičajno odpornost, pomeni, da je resnica sicer res brez moči in bo v neposrednem spopadu s silami interesov oškodovana. Vendar na svetu še vedno ne obstaja prav nič drugega, kar bi jo lahko nadomestilo (namesto resnice lahko v zadnji stavek vrinemo tudi izraz »trg idej« ali dejstva, ki so se zgodila¹⁴⁸).¹⁴⁹ Povedano v jeziku prava; v ustavnosodni presoji je sprejeto stališče, da je opredeljevanje pomena sporne izjave s stališča prestrogih meril (ki so nato ključna za izrečeno omejitve svobode izražanja) nezdržljivo s svobodo izražanja. V pri-

substantiated statements solely on the basis of the manner in which they are voiced. In principle, it should be possible to make true declarations in public irrespective of their tone or negative consequences for those who are concerned by them."

¹⁴⁴ Glej VSRS Sodba II Ips 75/2019; VSRS Sodba II Ips 22/2021.

¹⁴⁵ Zupančič, 1995, str. 179–180.

¹⁴⁶ Prav tam, str. 156.

¹⁴⁷ Arendt, 2003b, str. 7.

¹⁴⁸ Avbelj, 2021.

¹⁴⁹ Prav tam, str. 101–102.

meru, ko je možnih več pomenov, je treba izhajati iz pomena, ki je za svobodo izražanja manj obremenjujoč.¹⁵⁰ ESČP v sodni praksi zelo jasno poudarja dejstvo, da je iskanje (zgodovinske) resnice sestavni del svobode izražanja,¹⁵¹ prav tako tudi, da čeprav tisk ne sme preseči določenih meja zlasti glede varovanja ugleda in pravic drugih, sta njegova naloga in poslanstvo, skladno s svojimi obveznostmi in odgovornostmi, podajati (resnične) informacije in ideje o vseh zadevah EU, ki so v javnem interesu.¹⁵² Prav tako je po ustaljeni sodni praksi ESČP v okviru političnega izražanja, najbolj varovano izražanje članov nacionalnih in regionalnih parlamentov, še posebej opozicijskih poslancev (politični govor *par excellence*).¹⁵³ Analitični pregled nekaterih najrelevantnejših sodb ESČP¹⁵⁴ v zvezi s sovražnim govorom daje potrditev mišljenja, da je EKČP »živi instrument« in da se ESČP relativno hitro odziva na novonastale družbene razmere in trende v državah podpisnicah Konvencije. Ni odveč pojasniti, da je že Aristotel analiziral obtožbe in pomen zgovornišтва, in sicer, koliko je virov, iz katerih je nujno izpeljevati silogizme, in pravi: »doumeti je treba troje, kateri so vzroki, zaradi katerih ljudje krivično ravnaajo, kakšno je razpoloženje teh ljudi, kakšni so sicer ti ljudje ter v kakšnem stanju so. A najprej moramo vedeti, kaj je kvalificirano kot krivično«¹⁵⁵ (v našem primeru zadeve lahko razlagamo kot nezakonito) ter nato razpravljajmo o tem v smeri zgoraj zapisanega. Svet se torej vseskozi vrti na enakih silnicah zdravorazumskosti, če se to dopušča. Države, ki so ratificirale Konvencijo, imajo pozitivno obveznost, da zagotovijo polno uživanje človekovih pravic. Pregled primerov sodne prakse¹⁵⁶ pritrjuje tezi, da bo ESČP v prihodnje ob srečevanju s sovražnim govorom raje uporabljalo deseti člen Konvencije kot sedemnajstega. Zapisano predstavlja prednost v

¹⁵⁰ Glej USRS Odločba Up-614/15-21, 21. 5. 2018, 22. točka.

¹⁵¹ Glej npr. argumentacijo Sodišča v zadevi Dink proti Turčiji.

¹⁵² Guide on Article 10 of the European Convention on Human Rights, Freedom of expression, 2020, 112. točka.

¹⁵³ VSRS Sodba II Ips 75/2019, tčk.27.

¹⁵⁴ Analizirane sodbe iz katerih izhaja ugotovitev so naštet v virih tega članka.

¹⁵⁵ Aristotel, 2011, str. 150.

¹⁵⁶ Glej na primer ESČP Perinçek v. Švica, št. 27510/08, 15. 10. 2015; ESČP Zana v. Turčija, št. 69/1996/688/880, 25. 11. 1997; ESČP Vejdeland in drugi v. Švedska, št. 1813/07, 9. 2. 2012; ESČP Belkacem v. Belgija, št. 34367/14, 27. 6. 2017; ESČP M'Bala M'Bala v. Francija, št. 25239/13, 20. 10. 2015; ESČP Perinçek v. Švica, št. 27510/08, 15. 10. 2015; ESČP Fáber v. Madžarska, št. 40721/08, 24. 7. 2012; ESČP Roj TV A/S v. Danska, št. 24683/14, 17. 4. 2018; ESČP Pavel Ivanov v. Rusija, št. 35222/04, 20. 2. 2007; ESČP Lilliendahl v. Islandija, št. 29297/18, 12. 5. 2020; ESČP Vejdeland in drugi v. Švedska, št. 1813/07, 9. 2. 2012; ESČP Lilliendahl v. Islandija, št. 29297/18, 12. 5. 2020.

tem, da bo v primeru uporabe 10. člena prišlo dejansko do meritornega odločanja v zadevi,¹⁵⁷ saj v primeru aktivacije 17. člena sodišče meritorno presojo primera pritožniku odreče, zadeva pa konča kot zavrženje pritožbe. Pravna analiza najrelevantnejših sodb sodišča v okviru sovražnega govora kaže, da prihaja do celostnega pristopa v smislu kontekstualnosti¹⁵⁸ pri presojanju zadeve »kot celote« (*as a whole*).¹⁵⁹ Podobno je tudi Vrhovno sodišče RS v zadevi II Ips 75/2019¹⁶⁰ poudarilo, da je presežena praksa, po kateri se je kolizija med svobodo izražanja in pravico do časti in dobrega imena reševala z navezavo na kazensko-pravni opredelitvi KD razžalitve in žaljive obdolžitve, temveč je poudarilo, da mora sodišče ob ustavnopravnih izhodiščih glede na okoliščine konkretnega primera, človekovima pravicama, ki sta v koliziji, pripisati ustrezno težo in odločiti kateri od njiju dati prednost. Vrhovno sodišče je v tej sodbi poudarilo, da je posamezno sporno objavo nujno postaviti v ustrezen kontekst in ne v polje »dobesednega razumevanja« in nato preizkusiti v okviru pravilne uporabe (nacionalnega) materialnega prava. Kljub temu da države prosto presojujejo, ali je poseg v posamezno pravico nujen in na kateri podlagi (legitimni cilj), kaj je zanje nujno v demokratični državi (t. i. polje proste presoje), ne smemo prezreti, da ESČP izkazuje manjšo strpnost do praks, ki jih dojema kot izhajajoče iz komunističnih časov.¹⁶¹ Primeri sodne prakse izkazujejo temeljno zavezo, ki jo mora Sodišče ugotoviti, tj. ali je bilo zadevno poseganje (nacionalnih sodišč) »sorazmerno z legitimnimi cilji, ki so se zasledovali«¹⁶² in ali so razlogi, ki so jih navedli nacionalni organi, da bi ga upravičili, »ustrezni in zadostni«.¹⁶³ V skladu s sodno prakso Sodišča je »predvidljivost« ena od zahtev, ki je značilna za besedno zvezo

¹⁵⁷ Glej argumentacijo ESČP *Atamanchuk v. Rusija*, št. 4493/11, 11. 2. 2020, poglavje 10.8.1.3; podobno tudi v zadevi ESČP *Perinçek v. Švica*, št. 27510/08, 15. 10. 2015, kjer je sodišče zadevo presojalo meritorno; glej smiselno še sodbo ESČP *Handyside v. Združeno kraljestvo*, št. 5493/72, 7. 12. 1976, serija A, št. 24, str. 23, 50. odstavek.

¹⁵⁸ Če precedenčno pravo Evropskega sodišča za človekove pravice predstavlja »kasnejšo prakso« v uporabi Konvencije, kar zagotovo drži, potem (1) je ta praksa za države članice zavezujoča in (2) razlaga precedensov mora biti »kontekstualna«. Seveda je ta kontekstualnost precedenčnega prava drugačna od normativne kontekstualnosti, ki je bila namen normodajalca dunajske konvencije o pogodbenem pravu, tako Zupančič, 2004.

¹⁵⁹ Glej na primer ESČP *Altıntaş v. Turčija*, št. 50495/08, 10. 3. 2020, poglavje 10.1.4.3.

¹⁶⁰ Glej VSRS *Sodba II Ips 75/2019*, 6.2.2020, 25. tčk.

¹⁶¹ Harris et al., 2014. str. 3–4.

¹⁶² Glej ESČP *Barthold v. Nemčija*, št. 8734/79, 25.3.1985, serija A, str. 25, 55. odstavek.

¹⁶³ Glej ESČP *Lingens v. Avstrija*, št. 9815/82, 8. 7. 1986, str. 25–26; ESČP *Barfod v. Danska*, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 11508/85, 22.2.1989, serija A, št. 149, str. 12; glej tudi ESČP *Müller in drugi proti Švici*, št. 10737/84, 24. 5. 1988, serija A, št. 133, str. 21–22, 32–33. odstavek.

»predpisano z zakonom« v drugem odstavku 10. člena Konvencije. Norme ni mogoče šteti za zakon, razen če je oblikovana z zadostno natančnostjo, da državljanu, po potrebi z ustreznimi nasveti, omogoča, da v razumni meri v predvidenih okoliščinah predvidi posledice, ki jih lahko dano dejanje pomeni.¹⁶⁴ V tem oziru je odklon od ustaljene sodne prakse ESČP, sprva do prvo analizirane sodbe, nato še drugoanalizirane v okviru tega znanstvenega članka, toliko bolj nenavaden in nepričakovan. Nadalje je ključno, da se doseže določena škodljivost zavržnega dejanja (*wrongful harm*), tj. tista meja, ki jo mora neko ravnanje doseči, da govorimo o upravičeni kriminalizaciji govora,¹⁶⁵ zato sta celostni, premišljen ustavnopravni pristop in diskurz ter navsezdanje pa tudi poznavanje sodne prakse ESČP, nujni za doseganje pravnih standardov, ki v ospredje postavljajo svobodo posameznika kot vrednoto, ki je nad vsem drugim. Z drugimi besedami (navzven izvajajoča) družbena dejanja, ki so disfunkcionalna in jih ne moremo poimenovati kot vrednoto, ker so družbeno škodljiva, naj pravo v določenih mejah, tudi ob zloglasnih drugačnih pozivih nepoučene javnosti, preprosto preзре. Če jih ne bo, jih bo *via facti* ignorirala družbena dejanskost.¹⁶⁶ Iz tega bi (uspešno ali manj uspešno, pa vendarle) sledili idealu pravnega reda, kjer se v ospredje postavlja svoboda¹⁶⁷ in ki bi predvideval sodoben družbeni razvoj,¹⁶⁸ ne zanikajoč deontološko napetost med tistim, kar je in tistim, kar ni, vendar bi moralo biti. Ustvariti družbo brezobzirnežev je dokaj preprosto, medtem ko stvaritev strpne sobivajoče se družbe zahteva »čiste roke« ter zavesten, vključujoč in osmišljen diskurzivni napor. Pri tem trčimo na bistveno nalogo (pravne) države, ki ni v tem, da vse razume in je vseprisotna, marveč, da brani stopnjo dosežene civilizacije in ki mora, v imenu morale, ne pa cenenega utilitarizma, kaznovati kršitve tistih etičnih, predvsem

¹⁶⁴ Glej ESČP Müller in drugi proti Švici, št. 10737/84, 24. 5. 1988, str. 15, §29. Sodišče je že imelo priložnost spoznati nezmožnost doseganja absolutne natančnosti pri oblikovanju zakonov. Glej na primer ESČP Sunday Times v. Združeno kraljestvo, št. 6538/74, 26. 4. 1979, serija A, št. 30, str. 31, 49. odstavek, kjer Sodišče jasno zapiše, da mora biti zakon sposoben slediti spreminjajočim se okoliščinam (v družbi).

¹⁶⁵ Peršak, 2016, str. 50–51.

¹⁶⁶ Zupančič, 1990, str. 13.

¹⁶⁷ Podobno tudi Teršek, 2006a, str. 1.

¹⁶⁸ Glej ESČP Barthold v. Nemčija, št. 8734/79, 25.3.1985, serija A, št. 90, str. 22, 47. odstavek. Sodišče je že poudarilo pomen družbenih sprememb na primeru nezmožnosti doseganja absolutne natančnosti pri oblikovanju zakonov, zlasti na področjih, na katerih se položaj spreminja glede na prevladujoča stališča družbe.

pa s pravom predpisanih norm,¹⁶⁹ ki sojasne, natančne in nedvoumno definirane v kazenskem zakoniku.¹⁷⁰

LITERATURA IN VIRI

Samostojne publikacije

- Arendt, H. (1998). Kaj je filozofija eksistence. Ljubljana: Društvo Apokalipsa.
- Arendt, H. (2013). O nasilju. Ljubljana: Krtina.
- Arendt, H. (2017). O revoluciji. Ljubljana: Krtina.
- Aristotel. (2011). Retorika. Ljubljana: Šola retorike Zupančič&Zupančič.
- Avbelj, M. (ur.). (2019). Komentar Ustave Republike Slovenije. Ljubljana: Evropska pravna fakulteta.
- Bastiat, F. (2011). Zakon. Ljubljana: Nova Revija.
- Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic spremenjena in dopolnjena s Protokoloma št. 11 in 14 s Protokoli št. 1, 4, 6, 7, 12, 13 in 16. (2010). Evropsko sodišče za človekove pravice. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_SLV.pdf, 12. 12. 2021.
- Gomien, D. (2009). Kratak vodič o Evropski konvenciji o človekovih pravicah. Ljubljana: Ministrstvo za pravosodje.
- Guide on Article 10 of the European Convention on Human Rights, Freedom of expression. (2020). Evropsko sodišče za človekove pravice. Strasbourg: Evropsko sodišče za človekove pravice.
- Guide on Article 17 of the European Convention on Human Rights, Prohibition of abuse of rights. (2019). Evropsko sodišče za človekove pravice. Strasbourg: Evropsko sodišče za človekove pravice.
- Habermas, J. (2007). Med naturalizmom in religijo. Ljubljana: Sophia.
- Harris, D. J., et al. (2014). Law of the European convention on human rights. Oxford: Oxford University Press.
- Hate speech, factsheet. (2020). Evropsko sodišče za človekove pravice. Strasbourg: Evropsko sodišče za človekove pravice.
- Hayek, F. A. (2012). Ustava za svobodo. Ljubljana: Inštitut Nove revije, zavod za humanistiko.
- Holmes, O. W. (1991). The common law. North Chelmsford, Massachusetts: Courier Corporation.
- Praktični vodnik po merilih dopustnosti. (2011). Evropsko sodišče za človekove pravice. Strasbourg: Evropsko sodišče za človekove pravice.
- Recommendation No. R (97) 20 of the Committee of Ministers to Member States on »Hate Speech«. (1997). Council of Europe. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680505d5b, 12. 12. 2021.
- Strossen, N. (2018). HATE: Why We Should Resist it With Free Speech, Not Censorship. New York: Oxford University Press.
- Splichal, S. (ur.). (2017). Zagovor javnosti: med svobodo izražanja in sovražnim govorom. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Teršek, A. (2007). Svoboda izražanja v sodni praksi Evropskega sodišča za človekove pravice in slovenski ustavosodni praksi. Ljubljana: Informacijsko dokumentacijski center Sveta Evrope pri NUK.
- Teršek, A. (2020a). Svoboda izražanja, komentar 39. člena Ustave Republike Slovenije. Ljubljana: Lexpera GV Založba.
- Teršek, A. (ur.). (2018). Svoboda izražanja, mediji, demokracija v postfaktični družbi. Ljubljana: Lexpera GV Založba.

¹⁶⁹ Tako tudi na primer v zadevi ESČP Surek v. Turčija, št. 26682/95, 8. 7. 1999. »V demokratičnem sistemu morajo biti ukrepi ali opustitve vlade pod drobnogledom, ne le zakonodajne in sodne oblasti, temveč tudi javnega mnenja. Poleg tega je zaradi prevladujočega položaja, ki ga zaseda vlada, potrebna zadržanost pri zatekanju h kazenskim postopkom, zlasti kadar so na voljo druga sredstva za odgovor na neupravičene napade in kritike njenih nasprotnikov. Kljub temu pristojni državni organi vsekakor ostajajo odprti, da kot poroki javnega reda sprejmejo ukrepe, tudi kazenskopravne narave, da se na takšne pripombe ustrezno in brez presežkov odzovejo (glej sodbo Incal proti Turčiji, sodba z dne 9. junija 1998, Poročila 1998-IV, str. 1567-68, odstavek 54). Nazadnje, kadar takšne pripombe spodbujajo k nasilju nad posameznikom ali javnim uslužbencem ali delom prebivalstva, imajo državni organi pri preučevanju potrebe po poseganju v svobodo izražanja širšo presojo.«

¹⁷⁰ Zupančič, 1990, str. 15–17.

- Zupančič, B. M. (1990). *Pravo in prav.* Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Zupančič, B. M. (1995). *Prvine pravne kulture.* Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Zupančič, B. M. (2020). *O evropskem sodišču za človekove pravice, kritična retrospektiva.* Ljubljana: Lexpera GV Založba.
- Zupančič, B. M., et al. (2000). *Ustavno kazensko procesno pravo.* Ljubljana: Pasadena.

Članki v revijah

- Antloga, A. (2016). Omejitve svobode izražanja zaradi varovanja ugleda pokojne političarke. *Pravna praksa*, let. 35, št. 10, str. 26–27.
- Avbelj, M. (2021). In kaj bomo po totalni vojni? *Finance*, 13. 3. 2021. URL: <https://www.finance.si/8972650/In-kaj-bomo-po-totalni-vojni>, 13. 3. 2021.
- Belavusau, U. (2010). Judicial epistemology of free speech through ancient lenses. *International Journal for the Semiotics of Law-Revue internationale de Sémiotique juridique*, let. 23, str. 165–183.
- Belavusau, U. (2013). Historical Revisionism in Comparative Perspective: Law, Politics, and Surrogate Mourning. European University Institute, Department of Law, EUI Working Paper Law, št. 12, str. 1–22.
- Burger, A. (2021). O svobodi govora. *Pravna praksa*, let. 40, št. 3, str. 22.
- Čeferin, R. (2017). Sovražni govor in meje dopustnega poročanja novinarjev o temah v javnem interesu. *Časopis za kritiko znanosti*, let. 45, št. 268, str. 88–103.
- Kiska, R. (2012). Hate speech: a comparison between the European Court of Human Rights and the United States Supreme Court Jurisprudence. *Regent University Law review*, let. 25, št. 107, str. 107–151.
- Letnar Čerňič, J. (2013). Prepoved sovražnega govora v sodni praksi Evropskega sodišča za človekove pravice. *Dignitas*, št. 57/58, str. 128–145, 297–298.
- Letnar Čerňič, J. (2018). Človekovo dostojanstvo kot temelj vladavine prava v slovenski družbi. *Bogoslavljeni vestnik*, let. 78, št. 1, str. 147–157.
- Možina, J. (2021). Pričevalci - dr. Ernest Petrič. *Pravna praksa*, št. 23, str. 22.
- Peršak, N. (2016). Sovražni govor v perspektivi človekovih pravic ter nekatera odprta vprašanja kriminalizacije in pregonu. *Pravosodni bilten*, let. 37, št. 3, str. 45–62.
- Petkovšek, R. (2004). Nastanek in razvoj pojma »oseba«. *Tretji dan*, let. 33, št. 7/8, str. 34–46.
- Petkovšek, R. (2014a). Paradokso razmerje med vojno in mirom v mimetični teoriji: Girardova interpretacija Clausewitzovega dela *O vojni*. *Bogoslavljeni vestnik*, let. 74, št. 2, str. 215–234.
- Petrič, E. (2013). Človekovo »dostojanstvo« v ustavnosodni presoji Ustavnega sodišča RS. *Dignitas*, št. 57/58, str. 12–27.
- Schachter, O. (1983). Human dignity as a normative concept. *American Journal of International Law*, let. 77, št. 4, str. 848–854.
- Skubic, Z. (2021). Somrak človekovih pravic v Sloveniji? *Pravna praksa*, št. 20, str. 3.
- Teršek, A. (2005). Svoboda izražanja in pravica do zasebnosti - analiza in komentar sodbe ESČP v primeru Von Hannover proti Nemčiji. *Revus*, št. 4, str. 97–114.
- Teršek, A. (2009). Suverenost, ljudstvo in človekove pravice: prispevek k razumevanju konceptov. *Revus*, št. 9, str. 45–64.
- Teršek, A. (2012). Je homofobija sovražni govor? *Pravna praksa*, let. 31, št. 14, str. 26–27.
- Teršek, A. (2020b). Predlog skupne evropske definicije »sovražnega govora«. *Pravna praksa*, let. 39, št. 35/36, str. II–VIII.
- Toplak, J. (2020). Svoboda izražanja bo zbledela, dobrodošli v čas zasebne cenzure. *Pravna praksa*, let. 99, št. 33, str. 3.
- Vilfan Vospernik, A. (2016). Novejša sodna praksa Evropskega sodišča za človekove pravice o sovražnem govoru. *Pravosodni bilten*, let. 37, št. 3, str. 103–115.
- Wedam Lukić, D. (2017a). Sovražni govor in svoboda izražanja. *Pravnik*, let. 72, št. 5/6, str. 333–355, 431–432.
- Ziemele, I. (2019). Človekovo dostojanstvo v tehnološko naravnem svetu: vloga ustavnih sodišč. *Pravnik*, let. 74, št. 11/12, str. 675–681, 847–848.
- Zupančič, B. M. (2009). Dostojanstvo, anomalija — in prihodnost človekovih pravic. *Revus*, št. 10, str. 25–33.
- Zupančič, B. M. (2004). O razlagi sodnih precedensov in sodb ter posebej sodb Evropskega sodišča za človekove pravice. *Revus* št. 2, str. 9–27.

Poglavja v knjigah in zbornikih

- Jaklič, K. (2002). 39. člen. V: *Komentar Ustave Republike Slovenije / Šturm, L. (ur.).* Ljubljana: Fakulteta za podiplomske državne in evropske študije, str. 416–436.

- Kerševan, E. (2019). 15. člen. V: Komentar Ustave Republike Slovenije; Del 1: Človekove pravice in temeljne svoboščine / Avbelj, M. (ur.). Nova Gorica: Nova univerza, Evropska pravna fakulteta.
- Petkovšek, R. (2011). Oduščanje kot geopolitična sila. V: Izvor oduščanja in sprave: človek ali Bog? / Juhant, J., Strahovnik, V., Žalec, B. (ur.). Ljubljana: Teološka fakulteta, str. 99–110.
- Petkovšek, R. (2014b). Dostojanstvo človeka ob koncu Življenja. V: 2. simpozij Etika v medicini, letn. 53, supl. 4 (apr. 2014). Ljubljana: Medicinski razgledi, str. 25–29.
- Teršek, A. (2006a). Svoboda izražanja – neprepričljivo varovana in zlorabljena?! V: Mednarodna konferenca Besede so dejanja, govor jih poganja – diskriminatorni in sovražni govor, Ljubljana, 27. september 2006. Ljubljana: Urad varuha človekovih pravic Republike Slovenije. URL: https://www.ip-rs.si/fileadmin/user_upload/Pdf/clanki/Tersek_Svoboda_izrazanja.pdf, 12. 12. 2021.
- Teršek, A. (2006b). Svoboda medijev in varstvo zasebnosti: kritika dveh precedensov, predlog razvrstitve »javnih oseb« in predlog ustavnopravnih standardov. V: Izbrane teme civilnega prava / Seliškar Toš, M. (ur.). Ljubljana: Inštitut za primerjalno pravo pri Pravni fakulteti, str. 111–134.
- Teršek, A. (2019). 39. člen. V: Komentar Ustave Republike Slovenije / Avbelj, M. (ur.). Ljubljana: Evropska pravna fakulteta, str. 370–389.
- Testen, F. (2002). 15. člen. V: Komentar Ustave Republike Slovenije / Šturm, L. (ur.). Ljubljana: Fakulteta za podiplomske državne in evropske študije. URL: <https://e-kurs.si/komentar/ustavne-določbe-o-clovekovih-pravicah-so-neposredno-uporabno-pravo/>, 12. 12. 2021.
- Wedam Lukić, D. (2017b) Sovražni govor v praksi Evropskega sodišča za človekove pravice. V: Zagovor javnosti: med svobodo izražanja in sovražnim govorom / Splichal, S. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, str. 30–40.

Pravni viri

- Mednarodni pakt o državljskih in političnih pravicah. URL: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MK/Zakonodaja-ki-ni-na-PIRSR/Kulturna-raznolikost/9b7da27d8d/Mednarodni-pakt-o-drzavljskih-in-politichnih-pravicah.pdf>, 15. 6. 2021.
- Sklep o objavi besedila Splošne deklaracije človekovih pravic. Uradni list RS, št. 24/2018.
- Ustava Republike Slovenije (URS). Uradni list RS, št. 33/91-I, 42/97 – UZS68, 66/00 – UZ80, 24/03 – UZ3a, 47, 68, 69/04 – UZ14, 69/04 – UZ43, 69/04 – UZ50, 68/06 – UZ121,140,143, 47/13 – UZ148, 47/13 – UZ90,97,99 in 75/16 – UZ70a.

Sodna praksa

- ESČP Altintaş v. Turčija, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 50495/08, 10. 3. 2020, ECLI:CE:ECHR:2020:0310JUD005049508.
- ESČP Atamanchuk v. Rusija, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 4493/11, 11. 2. 2020, ECLI:CE:ECHR:2020:0211JUD000449311.
- ESČP B.H., M.W., H.P. in G.K. v. Avstrija, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 12774/87, 12. 10. 1989, ECLI:CE:ECHR:1989:1012DEC001277487.
- ESČP Barfod v. Danska, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 11508/85, 22.2.1989, ECLI:CE:EC HR:1989:0222JUD001150885.
- ESČP Barthold v. Nemčija, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 8734/79, 25.3.1985, ECLI:CE:ECHR:1985:0325JUD000873479.
- ESČP Bédar v. Švica, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 56925/08, 29. 03. 2016, ECLI:CE:EC HR:2016:0329JUD005692508.
- ESČP Beizaras in Levickas v. Litva, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 41288/15, 14. 1. 2020, ECLI:CE:ECHR:2020:0114JUD004128815.
- ESČP Belkacem v. Belgija, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 34367/14, 27. 6. 2017, ECLI:CE:ECHR:2017:0627DEC003436714.
- ESČP Bladet Tromsø in Stensaas v. Norveška, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 21980/93, 20. 05. 1999, ECLI:CE:ECHR:1999:0520JUD002198093.
- ESČP Delfi AS v. Estonija, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 64569/09, 16. 6. 2015, ECLI:CE:ECHR:2015:0616JUD006456909.
- ESČP Dink v. Turčija, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 2668/07, 6102/08, 30079/08, 7072/09 i 7124/09, 24. 9. 2010, ECLI:CE:ECHR:2010:0914JUD000266807.
- ESČP Fáber v. Madžarska, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 40721/08, 24. 7. 2012, ECLI:CE:ECHR:2012:0724JUD004072108.
- ESČP Faruk Temel v. Turčija, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 16853/05, 1. 5. 2011, ECLI:CE:ECHR:2011:0201JUD001685305.
- ESČP Fressoz in Roire v. Francija, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 29183/95, 21. 1. 1999, ECLI:CE:ECHR:1999:0121JUD002918395.

- ESČP Garaudy v. Francija, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 65831/01, 24. 6. 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:0624DEC006583101.
- ESČP Glimmerveen in Haqenbeek v. Nizozemska, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 8348/78, 8406/78, 11. 10. 1979, ECLI:CE:ECHR:1979:1011DEC000834878.
- ESČP Gündüz v. Turčija, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 35071/97, 4. 12. 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:1204JUD003507197.
- ESČP Hans Jorg Schimanek v. Avstrija, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 32307/96, 1. 2. 2000, ECLI:CE:ECHR:2000:0201DEC003230796.
- ESČP Hösl-Daum in drugi v. Poljska, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 10613/07, 7. 10. 2014, ECLI:CE:ECHR:2014:1007DEC001061307.
- ESČP İ.A. v. Turčija, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 42571/98, 13. 9. 2005, ECLI:CE:ECHR:2005:0913JUD004257198.
- ESČP Ibragim Ibragimov in drugi v. Rusija, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 1413/08, 28621/11, 28. 8. 2018, ECLI:CE:ECHR:2018:0828JUD000141308.
- ESČP Janowski v. Poljska, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 25716/94, 21. 01. 1999, ECLI:CE:ECHR:1999:0121JUD002571694.
- ESČP Jens Olaf Jersild v. Danska, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 15890/89, 23. 9. 1994, ECLI:CE:ECHR:1994:0923JUD001589089.
- ESČP Le Pen v. Francija, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 18788/09, 20. 4. 2010, ECLI:CE:ECHR:2010:0420DEC001878809.
- ESČP Lehideux in Isorni v. Francija, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 55/1997/839/1045, 23. 9. 1998, ECLI:CE:ECHR:1998:0923JUD002466294.
- ESČP Leroy v. Francija, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 36109/03, 2. 10. 2008, ECLI:CE:ECHR:2008:1002JUD003610903.
- ESČP Lilliendahl v. Islandija, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 29297/18, 12. 5. 2020, ECLI:CE:ECHR:2020:0512DEC002929718.
- ESČP Lingens v. Avstrija, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 9815/82, 8. 7. 1986, ECLI:CE:ECHR:1986:0708JUD000981582.
- ESČP M'Bala M'Bala v. Francija, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 25239/13, 20. 10. 2015, ECLI:CE:ECHR:2015:1020DEC002523913.
- ESČP Morice v. Francija, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 29369/10, 23. 4. 2015, ECLI:CE:ECHR:2015:0423JUD002936910.
- ESČP Müller in drugi proti Švici, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 10737/84, 24. 5. 1988, ECLI:CE:ECHR:1988:0524JUD001073784.
- ESČP Nemška komunistična partija v. Zvezna republika Nemčija, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 250/57, 20. 7. 1957, ECLI:CE:ECHR:1957:0720DEC000025057.
- ESČP Nix v. Nemčija, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 35285/16, 13. 3. 2018, ECLI:CE:ECHR:2018:0313DEC003528516.
- ESČP Norwood v. Združeno kraljestvo, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 23131/03, 16. 11. 2004, ECLI:CE:ECHR:2004:1116DEC002313103.
- ESČP Open door and Dublin well woman v. Irska, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 14235/88, 29. 10. 1992, ECLI:CE:ECHR:1992:1029JUD001423488.
- ESČP Otegi Mondragon v. Španija, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 2034/07, 15. 3. 2011, ECLI:CE:ECHR:2011:0315JUD000203407.
- ESČP Pastörs v. Nemčija, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 55225/14, 3. 10. 2019, ECLI:CE:ECHR:2019:1003JUD005522514.
- ESČP Pavel Ivanov v. Rusija, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 35222/04, 20. 2. 2007, ECLI:CE:ECHR:2007:0220DEC003522204.
- ESČP Perinçek v. Švica, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 27510/08, 15. 10. 2015, ECLI:CE:ECHR:2015:1015JUD002751008.
- ESČP Perinçek v. Švica, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 27510/08, 15. 10. 2015, ECLI:CE:ECHR:2015:1015JUD002751008.
- ESČP Pihl v. Švedska, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 74742/14, 7. 2. 2017, ECLI:CE:ECHR:2017:0207DEC007474214.
- ESČP Pretty v. Združeno kraljestvo, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 2346/02, 29. 4. 2002, ECLI:CE:ECHR:2002:0429JUD000234602.
- ESČP Refah Partisi in drugi proti Turčiji, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 41340/98, 41342/98, 41343/98 and 41344/98, 13. 2. 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:0213JUD004134098.
- ESČP Roj TV A/S v. Danska, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 24683/14, 17. 4. 2018, ECLI:CE:ECHR:2018:0417DEC002468314.

- ESČP Soering v. Združeno Kraljestvo, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 14038/88, 7. 7. 1989, ECLI:CE:ECHR:1989:0707JUD001403888.
- ESČP Stern Taulats in Roura Capellera v. Španija, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 51168/15, 51186/15, 13. 3. 2018, ECLI:CE:ECHR:2018:0313JUD005116815.
- ESČP Stoll v. Švica, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 69698/01, 10. 12. 2007, ECLI:CE:ECHR:2007:1210JUD006969801.
- ESČP Stomakhin v. Rusija, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 52273/07, 9. 5. 2018, ECLI:CE:ECHR:2018:0509JUD005227307.
- ESČP Sunday Times v. Združeno kraljestvo, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 6538/74, 26. 4. 1979, ECLI:CE:ECHR:1979:0426JUD000653874.
- ESČP Sürek v. Turčija, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 26682/95, 8. 7. 1999, ECLI:CE:ECHR:1999:0708JUD002668295.
- ESČP Tagiyev in Huseynov v. Azerbajdžan, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 13274/08, 5. 12. 2019, ECLI:CE:ECHR:2019:1205JUD001327408.
- ESČP Vejdeland in drugi v. Švedska, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 1813/07, 9. 2. 2012, ECLI:CE:ECHR:2012:0209JUD000181307.
- ESČP Williamson v. Nemčija, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 64496/17, 8. 1. 2019, ECLI:CE:ECHR:2019:0108DEC006449617.
- ESČP Zana v. Turčija, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 69/1996/688/880, 25. 11. 1997, ECLI:CE:ECHR:1997:1125JUD001895491.
- USRS Odločba U-I-109/10, Ustavno sodišče Republike Slovenije, 26. 9. 2011, ECLI:SI:USRS:2011:U.I.109.10.
- USRS Odločba Up-614/15-21, Ustavno sodišče Republike Slovenije, 21. 5. 2018.
- VSRS Sodba II Ips 75/2019, Vrhovno sodišče Republike Slovenije, 6.2.2020, ECLI:SI:VSRS:2020:II.IPS.75.2019
- VSRS Sodba II Ips 22/2021, Vrhovno sodišče Republike Slovenije, 01.09.2021, ECLI:SI:VSRS:2021:II.IPS.22.2021

Spletni viri

- Abrams et al. v. United States. Legal information institute. URL: <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/250/616>, 6.1.2021.
- Avbelj, M. Teza o treh temeljnih vzrokih za krizo slovenske države. IUS-INFO, 25. 5. 2012. URL: <https://www.iusinfo.si/medijsko-sredisce/kolumne/82382>, 6. 2. 2021.
- Jančar, M. Družabna omrežja in cenzura. IUS-INFO, 20. 1. 2021. URL: <https://www.iusinfo.si/medijsko-sredisce/kolumne/277998>, 30. 1. 2021.
- Letnar Černič, J. Pasti svobode izražanja. IUS-INFO, 7. 9. 2012. URL: <https://www.iusinfo.si/medijsko-sredisce/kolumne/86648>, 6. 1. 2021.
- Tulkens, F. When to say is to do Freedom of expression and hate speech in the case-law of the European Court of Human Rights, 8.7.2014. URL: https://www.ejtn.eu/Documents/About%20EJTN/Independent%20Seminars/ECtHR%20for%20EU%20Judicial%20Trainers/ECtHR%202014/Presentation_ECtHR_and_hate_speech_TULKENS_2014.pdf, 6.1.2021.
- Vrhovno sodišče: Sovražni govor tudi kot javni red in mir nista neposredno ogrožena. IUS-INFO, 8. 8. 2019. URL: <https://www.iusinfo.si/medijsko-sredisce/dnevne-novice/247351>, 5. 12. 2020.